

Dona dantes et vota voventes. De stichting en dotatie van het norbertijnenklooster te Postel (1128/1138-1179)¹⁾

Summary

In the second and third quarters of the twelfth century some interrelated members of the regional aristocracy living in the region between the rivers Meuse, Demer and Scheldt founded and endowed the Premonstratensian priory of Postel, a daughter house of the abbey of Floreffe. A complex set of religious, social and political motives lay behind these gifts. The result was the strengthening of a network of social and religious bonds between benefactors and canons, between donors and church authorities in the area, and between members of the aristocracy. Some of these bonds had a otherworldly parallel. After the turmoil of the Investiture Controversy, during a period of religious and political transformation, the regional elites and the Premonstratensian canons of Postel tried to bring about new societal cohesion. By reciprocal gifts and by establishing firm bonds they intended to create order in a chaotic society and to guarantee peace both on earth and in the hereafter.

Inleiding

Op donderdag 1 augustus van het jaar 1140 stroomde van alle kanten een grote menigte naar Postel om daar bevestigd te worden in het geloof of vergiffenis van zonden te verkrijgen: edellieden, ridders en gewoon

¹⁾ Bij het schrijven van dit artikel mocht ik mijn voordeel doen met de raad en het advies van velen, met name van Martien Dillo, Jos Bazelmans, Mayke de Jong, Ilana Friedrich Silber en Henk Teunis. Eerdere versies werden als lezing gepresenteerd tijdens de door Marco Mostert en Frans Theuws georganiseerde lezingenreeks "Macht en ethos van de aristocratie in de Middeleeuwen" aan de Universiteit van Amsterdam (1 februari 1994), tijdens het eerste International Medieval Congress in Leeds (6 juli 1994) en tijdens het Social Science Thursday Luncheon Seminar van het Institute for Advanced Study te Princeton (26 januari 1995). Deze tekst kwam deels tot stand tijdens mijn verblijf als Visiting Scholar in het Department of History van Princeton University in het academisch jaar 1994-1995, welk verblijf mogelijk werd gemaakt door een TALENT-stipendium van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en een beurs van de Van Coeverden Adrianistichting. Mijn onderzoek in het kader van het project "*Gift exchange* als instrument van sociale integratie en politieke machtsvorming in het Maas-Demer-Scheldegebied, circa 950 - circa 1250" wordt mogelijk gemaakt door de Stichting voor Historische Wetenschappen van NWO.

volk, mannen en vrouwen, groot en klein, te paard, te voet, in wagens met een vier- of tweespan. De toestroom was zo groot dat ridders en sterke mannen amper konden voorkomen dat het overenthousiaste publiek de bisschop en de hem assisterende geestelijke onder de voet liep. Die waren met abt Gerland van Floreffe naar de Kempen gekomen om de wijding van de kloosterkerk van Postel te verrichten. Als wijbisschop fungeerde Siward, de norbertijnse bisschop van het Zweedse Uppsala, die de kerk wijdde ter ere van de heilige Drievuldigheid, de moeder Gods en de heilige belijder Nicolaas. Een deel van de sluier van de heilige Agatha en relieken van andere heilige martelaren, belijders en maagden werden door de bisschop in het altaar geplaatst. Om hiervan getuige te zijn en bij te dragen in de vrome geestdrift was al het volk toegestroomd. Talrijke leken traden naar voren, beloofden offergaven, verrichtten schenkingen en deden geloften op het pasgewijde altaar: "*In desponsatione sua accesserunt multi dona donantes et vota voventes*". De bisschop nam alles met de kloosterlingen in ontvangst en garandeerde door middel van zijn ban het vredige bezit ervan²).

Bij deze vrome wijdingsceremonie vond één van de krachtigste rituelen plaats die men in de Middeleeuwen kende, een manifestatie van één van de belangrijkste handelingen die men kende om het religieuze, sociale en politieke leven te structureren. Door hun aanwezigheid maar vooral door het geven van geschenken en stichtingsgoederen aan het jonge klooster van Postel toonden talrijke leken hun actieve betrokkenheid bij de stichting en gaven zij uiting aan hun vrome wens voor eeuwig met de kloosterlingen verbonden te zijn. Door het schenken van geld en onroerend goed associeerden zij zich met de kloosterlingen en de heilige macht die zij representeerden. Tot nu toe hebben Nederlandse en Belgische historici weinig oog gehad voor de mogelijkheden die antropologische concepten en ideeën bieden voor de bestudering van schenkingen door de aristocratie aan geestelijke instellingen in het gebied van de huidige Nederlanden gedurende de volle Middeleeuwen. Toch kunnen concepten als geschenkenuitwisseling (*gift exchange*) en conflictbe-

²) H.P.H. Camps, ed., *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. I De meierij van 's-Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert)* (2 bdn; 's-Gravenhage 1979) (hierna: Camps, *ONB I*) 107-114 no. 69 ad datum <1173(?)>; J. Hermans, "Abbaye de Postel à Mol" in: U. Berlière e.a., eds, *Monasticon Belge*. Tome VIII. Province d'Anvers (2 bdn; Liège 1992-1993) 171-193, 178; W. Steurs, *Naissance d'une région. Aux origines de la Mairie de Bois-le-Duc. Recherches sur le Brabant septentrional aux 12e et 13e siècles*. Académie royale de Belgique. Mémoire de la Classe des lettres. Collection in-8°, 3e série tome 3 ([Bruxelles] 1993) 129-131.

heersing (*dispute settlement*) een nieuw licht werpen op de verhouding tussen aristocratie en kloosters³). Hier willen we, geïnspireerd door vooral Amerikaanse voorbeeldstudies, het antropologische concept van de geschenkenuitwisseling gebruiken als sleutel tot de analyse van een casus uit de Nederlanden: de stichting en dotatie van de premonstratenzer priorij van Postel, thans gelegen in België, net ten zuiden van de Nederlandse grens, in het tweede en derde kwart van de twaalfde eeuw.

Gift exchange is de uitwisseling van goederen of geschenken om relaties tussen individuen of groepen te creëren, te behouden of te herstellen⁴). De wederkerigheid van de gift is een wezenlijk kenmerk van deze uitwisseling. Een schenking creëert namelijk relaties doordat de initiële gift van goederen of diensten verplicht tot het “teruggeven” op kortere of langere termijn van dezelfde of andere goederen of diensten. Dit sociale mechanisme wordt samengevat in de uitdrukking “*do ut des*”, “ik geef opdat jij geeft”. Toegepast op een historische vraagstelling, bijvoorbeeld de schenkingen door leden van de aristocratie aan kloosters, attendeert dit begrip de onderzoeker onder meer op de betekenis van tegenprestaties (*countergifts*), die de vorm konden aannemen van grond, geld, voorwerpen, (gebeds)diensten, et cetera. Deze tegenprestaties spelen een belangrijke rol in de continuering van de relatie die door de schenking wordt gecreëerd. De schenking is daardoor niet aan één moment gebonden maar is een episode in een continue sociale relatie. Doordat schenkingen netwerken van relaties creëren, fungeren ze in samenlevingen als integratiemiddel, als een “*social glue*”⁵). De schenking van grond door de wereldlijke elite aan religieuze instellingen verstevigde de alliantie tussen beide en leverde aldus een belangrijke bijdrage aan middeleeuwse processen van integratie en machtsvorming. Voorts vestigt het begrip *gift exchange* de aandacht op de immateriële aspecten die, naast de materiële belangen, inherent waren aan de schenking, te weten de sociale, ideologische en religieuze betekenis van de gift.

³) Zie A.J.A. Bijsterveld, “Middeleeuwse vrome schenkingen als instrument van sociale integratie en politieke machtsvorming. Een historiografisch overzicht”, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 109 (1996) 443-464. Voor een theoretische analyse van schenkingen aan middeleeuwse kloosters zie I.F. Silber, “Gift-giving in the great traditions: the case of donations to monasteries in the medieval West”, *Archives européennes de sociologie* 36 (1995) 209-243.

⁴) P. Kloos, *Culturele Antropologie. Een inleiding* (Assen 1995⁶) 34-36.

⁵) Zoals prachtig aangetoond door B.H. Rosenwein, *To Be the Neighbor of Saint-Peter. The Social Meaning of Cluny's Property, 909-1049* (Ithaca/London 1989) 202-207.

Een eveneens voor historici waardevol concept betreft de rol van onvervreembare goederen (*inalienable possessions*) in de uitwisseling van geschenken. Onvervreemdbaar of identiteit-verlenend zijn zaken die door hun herkomst, waarde en/of geschiedenis beladen zijn met een historische identiteit. Daarom symboliseren of representeren zij een persoon, diens macht of de groep waartoe deze persoon behoort. Het bezit van dergelijke voorwerpen straalt af op de bezitter: deze ontleent er status en soms zelfs macht aan. Ook na schenking ervan blijft er een recht of claim van de schenker en zijn groep op rusten⁶). Voorbeelden van onvervreembare bezittingen in de Europese middeleeuwse context zijn wapens, sieraden, de kronen van vorsten en andere regalia, relieken, kostbare en heilige boeken, voorwerpen met een vorstelijke voorgeschiedenis, kostbare textilia, voorwerpen gemaakt van kostbare materialen, eigennamen, enzovoorts. Hieraan kan ook grond worden toegevoegd. Grond is het onvervreembare bezit bij uitstek: het kan immers niet fysiek aan een ander worden overgedragen. Grondbezit fungeerde als de focus van de identiteit, het prestige, de macht en de geschiedenis van groepen mensen. In de Middeleeuwen gaat het dan meestal om een groep verwanten die hun identiteit verbonden hadden aan of zelfs ontleenden aan een stuk grond. Ook al bezat ieder lid van de groep een eigen stuk land, in zekere zin bleef de grond collectief familiebezit. Wanneer een lid van zo'n groep een deel van die grond schonk aan bijvoorbeeld een klooster, diende de hele groep (of minstens een deel ervan) haar toestemming te verlenen⁷). Maar zelfs na de overdracht bleven de oude familieclaims op die grond rusten. Niet voor niets zien we in de Middeleeuwen zo vaak dat de erfgenamen van oude eigenaren, soms generaties later, aanspraken deden gelden op grond die ooit tot het familiepatrimonium had behoord. Juridische procedures waren dan nodig om de rechten van de partijen in het conflict vast te stellen; rituelen en ceremonies vonden plaats om conflicterende partijen met elkaar te verzoenen. Het concept van het onvervreemdbaar bezit is daarom nuttig voor het begrip van de conflicten rondom grondschenken aan kloosters.

Deze *case study* bestudeert de stichting en dotatie van de priorij van Postel, dat wil zeggen de schenkingen die een aantal, meest aristocratische weldoeners deed ter materiële ondersteuning van dit klooster. Het

⁶) A.B. Weiner, *Inalienable Possessions. The Paradox of Keeping-While-Giving* (Berkeley/Los Angeles/Oxford 1992).

⁷) Zie hierover S.D. White, *Custom, Kinship, and Gifts to Saints. The Laudatio Parentum in Western France, 1050-1150* (Chapel Hill/London 1988).

onderscheid tussen stichting en dotatie is onlangs nog eens beschreven door Christine Sauer: de stichter of *fundator* is de schenker van de *dos* of de *fundus*, het stuk grond waarop een kerk of een klooster gebouwd moest worden⁸). Hij kon hieraan bepaalde rechten ontleen, namelijk die van de *patronus*. Zoals we zullen zien, omvatte dit vaak het voogdijrecht. De stichting is dus de initiële schenking, terwijl de dotatie bestond uit de bijdragen die latere schenkers of *benefactores* leverden aan de materiële basis van het kloosterleven. Na een diepgaande analyse van de bron die ons informeert over de stichting en dotatie van Postel, schets ik de religieuze en sociaal-politieke context van de stichting. Vervolgens stel ik enkele vragen over de wederkerigheid of reciprociteit van deze giften. Met welke intenties deden deze leken hun schenkingen? Wat verwachtten zij van de kloosterlingen die hun giften aannamen en wat ontvingen zij feitelijk in ruil hiervoor? Om het betoog in evenwicht te houden, ga ik ook na welke intenties en verwachtingen de kloosterlingen koesterden toen zij deze schenkingen accepteerden. Wat ik duidelijk wil maken, is de manier waarop de sociaal-politieke belangen en religieuze wensen van de lekenschenkers enerzijds en die van de kloosterlijke ontvangers anderzijds met elkaar in overeenstemming werden gebracht door middel van giften en tegengiften.

De bron voor de stichting en dotatie van Postel

Nadat Norbert van Gennep (ook genoemd van Xanten; circa 1080-1134) in de winter van 1119-1120 zijn eerste gemeenschap had gesticht in het Noord-Franse Prémontré, kende zijn orde een ongekend snelle uitbreiding, ook in het huidige België en Nederland⁹). Norbert streefde naar

⁸) C. Sauer, *Fundatio und Memoria. Stifter und Klostergründer im Bild. 1100 bis 1350*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 109 (Göttingen 1993) 21-32.

⁹) S. Weinfurter, "Norbert von Xanten als Reformkanoniker und Stifter des Prämonstratenserordens" in: K. Elm, ed., *Norbert von Xanten. Adliger, Ordensstifter, Kirchenfürst* (Köln 1984) 159-183; C. Dekker, "De komst van de Norbertijnen in het bisdom Utrecht" in: C.M. Cappon e.a., eds, *Ad fontes: opstellen aangeboden aan prof. dr. C. van de Kieft ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar in de middeleeuwse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam* (Amsterdam 1984) 167-186; S. Weinfurter, "Norbert von Xanten und die Entstehung des Prämonstratenserordens" in: *Barbarossa und die Prämonstratenser*. Schriften zur Staufischen Geschichte und Kunst 10 (Göppingen 1989) 67-100; J. Bond, "The Premonstratensian order: a preliminary survey of its growth and distribution in medieval Europe" in: M. Carver, ed., *In search of cult. Archaeological investigations in honour of Philip Rahtz* (Woodbridge 1993) 153-185.

een monastiek leven en nam daarom voor zijn orde in 1121 de gehele regel van Augustinus aan. In hun kloosters combineerden de premonstratenzers of norbertijnen de monastieke levenswijze met de priesterlijk-kanonikale stand. De eerste dochter van Prémontré werd in 1121-1122 gesticht in Floreffe, gelegen aan de rivier de Samber in het graafschap Namen, in het zuiden van België. Het stichtingsgoed werd geschonken door de graaf en de gravin van Namen. De bisschop van Luik bevestigde de stichting in 1124. In 1128 ontving de abdij haar eerste pauselijke bevestiging¹⁰). Tien jaar later, in 1138 confirmeerde de paus de abdij van Floreffe opnieuw in haar bezittingen. Ditmaal wordt onder de bezittingen van de abdij "het derde deel van Postel" genoemd¹¹). Hier werd op een onbekend moment in of vóór 1140 vanuit de abdij van Floreffe een priorij gesticht, die in 1616 zou worden verheven tot abdij¹²). Deze werd op last van de Fransen opgeheven in 1797 en in 1847 hersticht¹³).

¹⁰) De dotatie van de abdij geschiedde op 27 november 1121; de eerste kanunniken arriveerden op 25 januari 1122. Zie W.M. Grauwen, "Norbert et les débuts de l'abbaye de Floreffe", *Analecta Praemonstratensia* 51 (1975) 5-23, 5-14; W.M. Grauwen, "Norbert en de stichting van Floreffe, 1121", *Analecta Praemonstratensia* 71 (1995) 25-36. Daarnaast J.-L. Kupper, *Liège et l'église impériale XIe-XIIe siècles* (Paris 1981) (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège 228) 367-368; Weinfurter, "Norbert von Xanten als Reformkanoniker", 166-168. De stichtingsoorkonde van 27 november 1121 in: [C.L. Hugo], *Sacri et canonici Ordinis Praemonstratensis Annales* (etc.) (2 dln; Nanceii [Nancy] 1734) I (Probationes) xlix-li; A. Miraeus & J.F. Foppens, eds, *Opera diplomatica et historica* (4 dln; Leuven-Brussel 1723-1748²) IV 194-195; F. Rousseau, ed., *Actes des comtes de Namur de la première race 946-1196* (Bruxelles 1936) 8-11 nr 2. De bisschoppelijke oorkonde van 20 mei 1124 in: Hugo, *Sacri et canonici...*, li-lij; Miraeus & Foppens, *Opera diplomatica*, IV 359-360. De pauselijke bevestiging van 4 november 1128 in: Hugo, *Sacri et canonici...*, lii; V. Barbier, *Histoire de l'abbaye de Floreffe de l'ordre de Prémontré* (2 dln; Namur 1892) II 7 nr 9.

¹¹) "(...) tertiam partem Postulae". De oorkonde dateert van 21 december 1138 (Hugo, *Sacri et canonici...*, lii-liv; Miraeus & Foppens, *Opera diplomatica*, IV 120-121; zie Barbier, *Histoire de l'abbaye de Floreffe*, II 9 nr 14; J. Ramackers, ed., *Papsturkunden in den Niederlanden (Belgien, Luxemburg, Holland und Französisch-Flandern)*. Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-Historische Klasse. Dritte Folge 8-9 (2 dln; Berlin 1933-1934 = Nendeln/Liechtenstein 1972) I 53). Zie ook Hermans, "Abbaye de Postel à Mol", 178; Steurs, *Naissance d'une région*, 118-119.

¹²) L. Vienne, "Rumoldus Colibrant, eerste abt van Postel (1545-1626)", *Trajecta* 5 (1996) 26-43.

¹³) De bestaande historiografie over Postel schiet ernstig tekort. Zie T.I. Welvaarts, *Geschiedenis der abdij van Postel naar hare eigene archieven* (2 dln; Turnhout 1878-1879); F. Prims, *De Onze-Lieve-Vrouwe-Abdij der Norbertijnen te Postel*. Campinia Sacra 4 (Antwerpen 1935). Ronduit teleurstellend is het recente overzicht van Hermans, "Abbaye de Postel à Mol".

De belangrijkste bron voor de vroegste geschiedenis van dit klooster is een oorkonde-achtige tekst die tussen 1173 en 1179 werd geschreven. Hierin werden op initiatief van de kanunniken van Floreffe de bezittingen en rechten opgesomd die sinds de jaren 1130 ten behoeve van het dochterklooster in Postel verworven waren. Deze lijst is in twee versies overgeleverd die onderling sterk verschillen, hetgeen aanleiding heeft gegeven tot diplomatisch onderzoek met uiteenlopende conclusies. De ene versie (hierna, in navolging van de meest recente uitgever, H.P.H. Camps, aangeduid als I) is bewaard als een bezegelde oorkonde en in afschrift in het dertiende-eeuwse cartularium van de abdij van Floreffe. De andere versie (hierna: II) is slechts in afschrift overgeleverd in hetzelfde cartularium¹⁴). Volgens V. Barbier is I de verkorte versie van II¹⁵). Camps kon niet uit de voeten met het “zeer willekeurige” formulier van beide teksten en met het zegel en het schrift van I, en verklaarde zowel I als II tot falsa¹⁶). Volgens hem zou men bij de bezegelde oorkonde I kunnen denken aan “een eenvoudige opsomming van wat Postel tot 1173 verwierf, zonder enige bewijskracht of pretentie daarvan.” W. Steurs hernam het dossier en maakte terecht onderscheid tussen beide teksten¹⁷). Hij rekent de bezegelde versie I met recht tot de *notitiae*. Hiermee worden akten bedoeld waarin een transactie wordt vastgelegd in een objectieve redactie, hetgeen wil zeggen dat een oorkonder ontbreekt en de auteur van de rechtshandeling of de betrokken partijen in de derde persoon worden aangeduid¹⁸). Met het zegel en het schrift is volgens hem niets aan de hand. Hij dateert de redactie van I tussen 1173 en 1179: het eerste jaartal wordt genoemd in de tekst; in het laatste jaar bevestigde de paus de in de tekst opgesomde

¹⁴) Camps, *ONB* I, 107-114 no. 69 ad datum <1173(?)>.

¹⁵) Barbier, *Histoire de l'abbaye de Floreffe*, II 32 noot 1. Tekst I: 29-32 nr 47 ad datum 1173 (editie); tekst II: 32 nr 48 ad datum 1173 (regest).

¹⁶) Zie noot 14.

¹⁷) Steurs, *Naissance d'une région*, 115-135.

¹⁸) G. Declercq, Ph. Demonty, K. Naessens & G. Trifin, “L’informatisation de la ‘Table chronologique’ d’A. Wauters. Méthodologie du nouveau répertoire des documents diplomatiques belges antérieurs à 1200”, *Bulletin de la Commission royale d’Histoire* 153 (1987) 223-302, 264-265. Over de definitie van *notitiae* bestaat echter geen eensgezindheid, wellicht het gevolg van de historische ontwikkeling die deze doormaakten. Volgens O. Guyotjeannin, J. Pycke & B.-M. Tock, *Diplomatique médiévale*. L’atelier du médiéviste 2 ([Turnhout] 1993) 25, is een *notitia* “un texte rédigé, en style objectif ou apparemment objectif, par le bénéficiaire d’une action juridique.” Het laatste is lang niet altijd vast te stellen. Zie ook G. Despy, “Les chartes privées comme source de l’histoire rurale pendant les temps mérovingiens et carolingiens” in: H. Atsma, ed., *La Neustrie. Les pays au nord de la Loire de 650 à 850. Colloque historique international*. Beihefte der Francia 16 (2 dln; Sigmaringen 1989) I 583-593, 589-590.

bezittingen en rechten¹⁹). Versie II zou daarentegen een vervalsing zijn uit de jaren 1180, bedoeld om de aanspraken van vroegere eigenaars en van op de betrokken goederen wonende boeren te ontcrachten.

M. Dillo stelt een andere oplossing voor²⁰). Volgens hem is II het afschrift van de tekst die als concept of klad heeft gediend voor de bezeugde akte I. Deze oorkonde zou de abdij van Floreffe naar de paus hebben gezonden om een pauselijke bevestiging te verkrijgen, welke bevestiging de abdij in 1179 daadwerkelijk verwierf. In tegenstelling tot Camps en Steurs beschouwt Dillo versie I dus niet als de *Vorlage* van II, maar neemt hij aan dat de verloren oorspronkelijke versie van II de *Vorlage* was van I²¹). Ook ziet hij geen reden één of beide teksten als vervalst te beschouwen.

Hoewel het hier niet de plaats is alle argumenten aan te dragen voor de juistheid van Dillo's opvatting, wil ik toch wijzen op het volgende. Tegen de opvatting dat één of beide teksten vervalst zouden zijn, spreekt onder meer het feit dat ze allebei op achtereenvolgende folio's in het cartularium zijn afgeschreven, dat wil zeggen eerst versie II (door Dillo beschouwd als de tekst van het concept), en vervolgens versie I. Dillo's mening verklaart ook het feit dat II op enkele punten een betere lezing heeft dan I²²). De

¹⁹) Barbier, *Histoire de l'abbaye de Floreffe*, II 34-36 nr 54 d.d. 1179 maart 12; Ramackers, *Papsturkunden*, II 342-344 nr 203; Camps, *ONB* I, 116-117 nr 71 (fragment): "(...) parochiam, que uulgo Rosule dicitur, totam, preter sextam partem et in eadem parochia curtem, que dicitur Rosule, et aliam curtem, que uulgo dicitur Postula, cum decima et appenditiis suis, quartam partem ecclesie et decime de Bladela et in eadem parochia curtem de Uersele et allodium, quod uulgo dicitur de Helmedh, quartam partem ecclesie et decime, que uulgo dicuntur Kirkastele (...)": "de parochie die in de volksmond Reusel wordt genoemd geheel op een zesde deel na en in dezelfde parochie de hof die Reusel wordt genoemd, en een andere hof die in de volksmond Postel wordt genoemd met de tiend en zijn toebehoren, het vierde deel van de kerk en de tiend van Bladel en in dezelfde parochie de hof van Vorsel en een allodium dat in de volksmond van Elmt wordt genoemd, het vierde deel van de kerk en de tiend die in de volksmond Casteren worden genoemd".

²⁰) Vriendelijke mededeling van M. Dillo d.d. 7 juni 1994. Dillo verrichtte een diplomatische studie naar deze tekst in het kader van de bewerking van deel II van het *Oorkondenboek van Noord-Brabant*.

²¹) Hiermee keert Dillo terug naar de mening van Barbier, *Histoire de l'abbaye de Floreffe*, II 32 noot 1, die I beschouwde als "l'abrégé du précédent" (= II).

²²) Bijvoorbeeld:

Tekst I

"(...) terciam partem predii ecclesie de Rosole (...) dedit."

Tekst I

"Et Rogerus Scademule (...) pro emendo cultello (...) suscepit."

Tekst II

"(...) terciam partem predii de Roselo et terciam partem ecclesie (...) tradidit."

Tekst II

"Et Rogerus Scademule (...) pro emendo cultello duos denarios (...) suscepit."

chronologie van de schenkingen in II is intern consistent en wijst allerm minst op vervalsing. De belangrijkste afwijkingen van de bezegelde versie ten opzichte van het concept zijn het feit dat in de eerste een oorkonde inzake een schikking met Dirk van Herlaar is geïnserieerd en het ontbreken van de wijdingsakte. Op beide kom ik nog terug. Het feit dat de schikking met Dirk van Herlaar niet is opgenomen in II, is te verklaren doordat het hier een afzonderlijke oorkonde betreft die in de jaren 1173-1179 blijkbaar nog voorhanden was. Uitgaande van de juistheid van Dillo's opvattingen, neem ik hierna de tekst van het concept (II) tot uitgangspunt van mijn beschouwingen.

De inhoud van de concepttekst valt uiteen in drie delen²³). Het eerste deel wordt aangeduid als een *carta* en werd opgesteld in de objectieve redactie van een *notitia*. Deze tekst werd voor getuigen geacteerd en beschrijft vijf schenkingen die onderling samenhangen. De eerste woorden luiden: "*Notum sit Christi fidelibus quibus presens carta presentata fuerit quod (...)*". De tekst wordt afgesloten met: *Acta sunt hec teste*, waarna de namen volgen van heer Anselmus van Dil, Hubert bijgenaamd *Cocher* en Witger genaamd *Blanc*, en de mededeling dat veel meer, anonieme getuigen aanwezig waren. Daarna wordt de datering gegeven: "*Anno incarnationis Domini M° C° LXX° III°*", "in het jaar van de vleeswording des Heren 1173". In het concept lijkt deze datering te horen bij het voorgaande en dus deze actering te dateren. In de bezegelde versie lijkt de datering te horen bij de geïnserieerde oorkonde

²³) De goederentransacties ten gunste van de priorij van Postel aldus de concept-tekst van 1173-1179.

Onderdeel 1 (opgetekend in 1173):

1. eerste schenking door Fastraad van Uitwijk (1128-1138)	} goederen en rechten in Reusel
2. tweede schenking door Fastraad van Uitwijk (1140)	
3. schenking door Arnold genaamd Brabant (1140)	
4. schenking door Berta van Blaarthem (1140-1173)	
5. schenking door Didradis van Rixtel (1140-1173)	

Onderdeel 2 (opgetekend 1173-1179):

6. – schenking door Gerung en Gocelin (1140-1173/1179)
- verkoop door Gerung en Gocelin (1140-1173/1179)
7. schenking door Gela van Hapert (1140-1173/1179)
8. – verkoop door abt Hubert van Tongerlo (1156-1167)
- verkoop door Willem van Vught (omstreeks dezelfde tijd)
9. ruil met Winand van Lohoven (circa 1173-1179).

Onderdeel 3: wijdingsoorkonde d.d. 1 augustus 1140; vermeldt ook negen schenkingen bij deze gelegenheid:

1. schenking door Fastraad van Uitwijk
2. schenking door Arnold [genaamd Brabant]
- 3-9. zeven schenkingen van geldbedragen door vijf mannen en twee vrouwen.

inzake de schikking met Dirk van Herlaar. Het tweede deel van de concepttekst, eveneens een *notitia*, beschrijft twee schenkingen, drie aankopen en één goederenruil. Dit deel wordt ingeleid met de woorden: “*Ne labatur a memoria inheritantium, per remedium scripti ad noticiam successorum transmittimus quod (...)*”, “Opdat het niet ontsnapt aan de herinnering van de erfgenamen, brengen wij door middel van een geschreven stuk ter kennis van de opvolgers, dat”, enzovoort. Er is geen formele afsluiting of datering, maar de tekst moet tussen 1173 en 1179 zijn opgetekend. Deze twee onderdelen zijn ook opgenomen in de bezegelde versie I. Het derde en laatste deel van het concept bevat de anderszins onbekende wijdingsoorkonde van de kloosterkerk van Postel op 1 augustus 1140, waarvan ik de inhoud al kort weergaf²⁴). De stijl van de laatste tekst doet weliswaar meer denken aan een hagiografisch geschrift dan aan een oorkonde, maar er is geen reden om de juistheid van het verhaalde in twijfel te trekken: dat dergelijke teksten niet alleen een juridisch maar ook een sacraal doel dienden, wordt al te gemakkelijk vergeeten. Steurs is daarentegen heel stellig in het verwerpen van de authenticiteit van deze tekst die “*mêle le vrai et le faux*”²⁵). Hoewel hij de feitelijke mededeling over de wijding als “echt” wil accepteren, verworpt hij de rest als een verslag “*de facture littéraire, qui aurait plus sa place dans un roman hagiographique que dans une charte*”, dat slechts gediend zou hebben “*pour sacraliser des donations que étaient contestées (...)*”. Dat de hier gegeven voorstelling van zaken “*en contradiction totale*” zou zijn met de inhoud van beide schenkingslijsten, bestrijd ik. Ook bij Steurs wreekt zich de fixatie op het formulier en de juridische aspecten van de oorkonde.

De schenkingen aan Postel

De wijding van de kloosterkerk van Postel zette zoals gezegd velen aan om schenkingen en geloften te doen. Negen van deze schenkingen

²⁴) De datum wordt omstandig weergegeven door het aangeven van incarnatiejaar, indictie, de epacten (ouderdom van de maan) en de regeringsjaren van de paus, de keizer en de bisschop van Luik. Een dergelijke uitvoerige datering wordt ook gegeven door de schrijver van de *Annales Rodenses* voor het wijdingsjaar van de abdijkerk van Kloosterrade (1108) en voor het sterfjaar van de priester Ailbertus, stichter van de abdij (1122) (L. Augustus & J.T.J. Jamar, eds, *Annales Rodenses. Kroniek van Kloosterrade. Tekst en vertaling*. Publikaties Rijksarchief Limburg 3 (Maastricht 1995) 88, 126).

²⁵) Steurs, *Naissance d'une région*, 129-131.

worden opgesomd, waarvan er twee, die overwegend grondbezit betreffen, ook, en in meer detail, worden behandeld in het eerste deel van de tekst. De resterende zeven schenkingen die ter gelegenheid van de kerkwijding werden gedaan door een edelman, een priester, drie mannen en twee anonieme vrouwen, en bestonden uit geldbedragen van twee tot twaalf *denarii*. Al deze giften werd verricht “*super altare in Postulo*”, op het altaar van Postel, en waren bedoeld om verlossing (*redemptio*) te verkrijgen.

Afgezien van de zeven geldschenkingen ter gelegenheid van de kerkwijding, betroffen alle andere transacties grondbezit en/of rechten, zoals het collatierecht van parochiekerken, tienden en heerlijke rechten (zie noot 23). De oudste schenking — beschreven in het eerste deel van het concept — geschiedde op een onbekend moment, toen heer (*dominus*) en ridder (*miles*) Fastraad van Uitwijk aan de abdij van Floreffe het derde deel van een landgoed (*predium*) schonk. Hierop werd vervolgens de kerk van Postel gesticht en een *cenobium* of klooster gebouwd als een dochterklooster van Floreffe. Fastraad kan dus beschouwd worden als de stichter van Postel en zijn gift als de initiële stichting. Aangezien het bezit van het derde deel van Postel niet wordt bevestigd in de pauselijke bul voor de abdij van Floreffe uit 1128 en wél in die van 1138, kan de initiële schenking door Fastraad nader gedateerd worden tussen beide jaren.

Floreffes bezit van “een derde deel van Postel” werd, behalve in 1138, nogmaals pauselijk bevestigd in 1145 en door de keizer in 1151²⁶). Een tweede keizerlijke oorkonde, uit 1152, spreekt kortweg van “de hof van Postel”²⁷). Twee pauselijke bullen uit 1155 en 1161 bevestigen het bezit van “de helft van Postel”²⁸). De bul van 1179 ten slotte spreekt van “de hof die in de volksmond Postel wordt genoemd, met de tiend en

²⁶) Bul d.d. 1138 december 21 (“*terciam partem Postulae*”; ed. Hugo, *Sacri et canonici...*, lii-liv; Miraeus & Foppens, *Opera diplomatica* IV 120-121) en d.d. 1145 oktober 25 (“*terciam partem Postule*”; ed. Barbier, *Histoire de l'abbaye de Floreffe*, II 10-11 nr 17; Ramackers, *Papsturkunden*, II 169-170 nr 55). Keizerlijke oorkonde d.d. 1151 [na september 17] (“*terciam partem Postule*”; ed. in *Monumenta Germaniae Historica. Diplomata IX. Conradi III. Diplomata*, F. Hausmann ed. (Wien/Köln/Graz 1969) 446-449 nr 258).

²⁷) Oorkonde d.d. 1152 december 28 (“*curtem de Postule*”; ed. in *Monumenta Germaniae Historica. Diplomata X. Friderici I. Diplomata*, H. Appelt ed. (5 bdn; Hannover 1975-1990) I 67-68 nr 40).

²⁸) Bullen d.d. 1155 april 22 en 1161 juni 7 (“*dimidiam partem Postule*”; ed. respectievelijk Ramackers, *Papsturkunden*, II 202-204 nr 76; en Barbier, *Histoire de l'abbaye de Floreffe*, II 21-22 nr 37; Ramackers, *Papsturkunden*, II, 224-225 nr 93).

zijn toebehoren”²⁹). Hieruit kan worden afgeleid dat de abdij van Floreffe tussen 1151 en 1155, naast het derde deel afkomstig van Fastraad, een aanvullend zesde deel van Postel verworven heeft. In de bezegelde versie (I) van het stuk uit de jaren 1173-1179 is zoals gezegd een oorkonde (uit 1173?) geïnsereerd, die een einde maakte aan de aanspraken van Dirk van Herlaar, zijn zuster en alle erfgenamen op onder meer een zesde deel van het allodium van Postel³⁰). Dirk c.s. vocht blijkbaar de overdracht aan waarbij hij of zijn verwanten dit zesde deel aan de abdij hadden afgestaan, welke overdracht zoals gezegd tussen 1151 en 1155 moet hebben plaatsgevonden³¹).

Zoals we gezien hebben, werd de kloosterkerk van Postel in 1140 gewijd en bij deze gelegenheid deed dezelfde ridder Fastraad een tweede schenking. Deze werd in de wijdingsoorkonde geboekstaafd als de eerste gift aan het klooster: “*Primus miles Fastradus prima dona libere tradidit (...)*”. Deze vrome schenking bestond aldus de tekst van het concept onder meer uit het derde deel van een landgoed te Reusel, nabij Postel. Verder bestond de gift uit het derde deel van de kerk in deze plaats en uit heerlijke rechten op verscheidene stukken land. In drie volgende transacties verwierf het klooster nog drie zesdedelen van hetzelfde landgoed in Reusel. Volgens de pauselijke bevestigingsoorkonde van 1179 bezat de abdij van Floreffe toen inderdaad vijfzesde deel van de parochie Reusel³²).

De eerste van deze drie schenkingen, uitgaande van ene Arnold bijgenaamd Brabent, vond plaats bij de kerkwijding in 1140, de twee andere enige tijd later, maar vóór 1173/1179. De schenking van Arnold wordt twee keer vermeld, eerst in het eerste deel van de onderhavige tekst, en

²⁹) D.d. 1179 maart 12 (“*aliam curtem, que uulgo dicitur Postula, cum decima et appenditiis suis*”; ed. Barbier, *Histoire de l'abbaye de Floreffe*, II 34-36 nr 54; Ramackers, *Papsturkunden*, II 342-344 nr 203).

³⁰) De oorkonde betreft een “*conventio et compositio*”, een schikking. Nadat Dirk van Herlaar had beloofd zijn rechten op het allodium Elmt (onder Bladel) aan Postel te verkopen en zijn aanspraken op landen, waterlopen en weiden inzake een zesde deel van het allodium van Postel op te geven, rees er, na het overlijden van zijn moeder Udehilt, een nieuw geschil met zijn zuster en haar echtgenoot Floris van Voorne. Om de zaak te beslechten en de erfenis te verdelen kwamen zij bij elkaar. Dirk bleef bij zijn belofte aan Postel en had hiertoe ook zijn ministerialen Brusten, Dirk Stempel en Amelius met een eed gebonden. Ter compensatie van het verkochte erfgoed schonk Dirk aan zijn zuster en haar erfgenamen een allodium in Gerdingen (nabij Bree) en in de plaats Baesweiler (15 kilometer ten noorden van Aken).

³¹) Zie Steurs, *Naissance d'une région*, 122.

³²) Zie noot 19.

vervolgens in de wijdingsoorkonde, onder verwijzing naar de eerste vermelding: “(...) *secundus Arnoldus, ut superius dictum est [tradidit]*”. Ofschoon Arnold zijn schenking verrichtte op gezamenlijk advies van zijn drie zonen Berner, Otto en Arnold en met welwillende instemming van alle mede-erfgenamen, maakten enkele erfgenamen enige tijd later bezwaar tegen deze transactie. Om een einde te maken aan het conflict liet Arnold zijn dochter Jutta intreden in het klooster en schonk hij het aandeel in het landgoed dat hij eerder had geschonken opnieuw, nu als “de bruidsschat van de kerk en zijn dochter”. Nadat Arnold Brabant de eerste maal ceremonieel afstand had gedaan van zijn recht op het genoemde goed, nam heer Walter Berthout het goed aan “overeenkomstig het civiel recht”. Blijkbaar vereiste het gewoonterecht dat een leek optrad als tussenpersoon tussen schenker en klooster. Deze functie werd elders meestal vervuld door de voogd van het klooster. Een dergelijke tussenpersoon (of twee tussenpersonen) komen we tegen bij vijf van de transacties in het concept en de bezegelde versie van de onderhavige tekst³³).

De tweede schenking, door een adellijke dame genaamd Berta van Blaarthem, werd aanvankelijk verricht omwille van God (“*Deus principalis causa huius oblationis fuerit*”). Berta's dochter Gisla en Gisla's zonen Alard van Megen, Dirk en Rogier Scademule verleenden hun instemming en voegden aan de schenking nog een landgoed in Blaarthem toe. Maar ook in dit geval rezen er problemen, zodat de erfgenamen moesten worden afgekocht. Vermoedelijk heeft de afwikkeling van deze bezitsoverdracht vele jaren in beslag genomen: er waren drie generaties mee gemoeid en ten slotte was ook *frater* Rodulf erbij betrokken, die als *magister* aan het hoofd stond van Postel ten tijde van abt Herman van Floreffe (1173-1194)³⁴). De afwikkeling moet dus hebben plaatsgevonden tussen circa 1173 en 1179. De laatste schenking inzake Reusel, door Didradis van Rixtel, werd eenvoudigweg gedaan “*pia devotione*”, “uit

³³) Behalve bij de schenking van Arnold Brabant bij de schenking van Berta van Blaarthem (Engelbert van Balen), bij de overdracht door Gerung en Gocelin (Sigebert van Gestel), bij de verkoop door Willem van Vught (heer Herman van Alphen en zijn broer Udo), en bij de schikking met Dirk van Herlaar (heer Walter Berthout en heer Hendrik, voogd van Mol).

³⁴) Hermans, “Abbaye de Postel”, 181; Steurs, *Naissance d'une région*, 121 noot 24, 125. Volgens Prims, *De Onze-Lieve-Vrouwe-Abdij*, 182 was hij de opvolger van Godeschalk, die in 1176 abt van Berne werd (zie ook G. van der Velden, *Het Necrologium Bernense van Arnold van Vessem uit 1574, aangevuld met de namen van de abijddeden tot 1986* ([Heeswijk] 1986) 16).

vrome devotie”, terwijl haar kinderen Hendrik, Boudewijn en Sibilia er mee instemden. Hiermee wordt het eerste deel van het concept afgesloten.

Het tweede deel van de tekst vermeldt allereerst een schenking die plaatsvond op een zeker moment tussen 1140 en 1173/1179, toen de broers Gerung en Gocelin afstand deden van een hoeve land, gelegen onder Bladel, “*pro salute anime sue*” (*sic*), “voor hun zielenheil”³⁵). Hierop werd later de hof Vorsel gebouwd, één van Postels belangrijkste hoven³⁶). Waarschijnlijk terzelfder tijd deden zij afstand van een stuk land voor de aanzienlijke som van drie-en-een-halve mark. De laatste transactie betrof dus een verkoop. Vervolgens stond de aanzienlijke vrouwe Gela van Hapert aan Postel een stuk land te Vorsel en een tiende te Casteren af ter gelegenheid van de intrede in het klooster van haar dochter Gerberga. Ook deze transactie moet ergens tussen 1140 en 1173/1179 hebben plaatsgevonden. Dan volgen de twee overige aankopen. De eerste betreft het vierde deel van het tiend- en collatierecht te Bladel en rechten op akkers en bos aldaar, welk bezit de adellijke dame Berta van Brecht gelijkelijk deelde met heer Willem van Vught. Berta had dit bezit geschonken aan de norbertijnenabdij van Tongerlo bij haar intrede als non in het klooster te Ewen, het vrouwenconvent van deze abdij, ten tijde van abt Hubert van Tongerlo (1156-1167)³⁷). Deze verkocht dit bezit “om het tot nuttiger gebruik van zijn klooster aan te wenden” voor tien mark aan de broeders van Postel. Daarna — dus ergens in het derde kwart van de twaalfde eeuw — verkocht ook Willem van Vught zijn aandeel voor hetzelfde bedrag aan Postel. Willem was een telg uit een adellijk geslacht dat zich nu eens “van Vught”, dan weer “van Oirschot” noemde en dat in beide plaatsen bezittingen en rechten had. Deze heren zijn ook de vermoedelijke twaalfde-eeuwse stichters van het kapittel van Oirschot³⁸).

³⁵) In tekst I verbeterd in: “*pro salute animarum suarum*”.

³⁶) N. Roymans, “Op zoek naar Pladella villa”, *Varia Historica Brabantica* 8 (1979) 1-47, 18-20.

³⁷) M. Koyen & L.C. Van Dyck, “Abbaye de Tongerlo” in: U. Berlière e.a., eds, *Monasticon belge*. Tome VIII. Province d’Anvers (2 bdn; Liège 1992-1993) 263-375, 282-283.

³⁸) Zie T. Klaversma, “De heren van Vught en Oirschot in de 12de en 13de eeuw”, *Campinia* 7 (1977-1978) 43-45, 90-92, 131-133, 178-180; 8 (1978-1979) 47-49, 104-106, 148-151, 210-211; J. Lijten, “De heren van Oirschot” in: H.J.M. Mijland, L.M. van Hout & J.P.J. Lijten, red., *Oog op Oirschot* (Oirschot 1991) 52-87, 56-57, 60; T. Kappelhof, “Vught in de middeleeuwen (900-1300). Het raadsel van de twee kerken” in: J. van den Eijnde, red., *Vught vanouds*. Vughtse Historische Reeks [3] ([Vught, 1995]) 7-32, 22-23.

De laatst vermelde transactie betreft een ruil, dat wil zeggen een “uitgelokte” schenking gevolgd door een tegengift. Deze is interessant omdat ze iets verraaft van de houding van de kloosterlingen jegens hun burens en weldoeners. *Frater Rodulf, magister* van Postel tussen circa 1173 en 1194, had opdracht gegeven de hof van de priorij op *Lohoven* (vermoedelijk onder Reusel) te omgeven met een gracht op zo’n manier, dat buiten de omheining genoeg ruimte overbleef voor het keren van een span ploegossen³⁹). Op één plek echter, nabij het huis van een zekere Winand, was hiervoor niet genoeg ruimte. Om de gracht in een rechte lijn te kunnen graven, verzocht Rodulf hem zes of zeven voet van Winands land af te staan. Winand stemde hiermee in, maar om een einde te maken aan het geschil met de opvolgende erfgenamen, compenseerde de *magister* het geschonken land met een stal nabij het kerkhof van Reusel, “en zo bleven beide [partijen] in vrede” (“*et sic in pace uterque quievit*”). Tot zover de inhoud van de tekst van het concept, die ons informeert over in totaal veertien schenkingen, drie aankopen en één goederenruil. Uit deze opsomming komt de temporele gelaagdheid van de hele tekst duidelijk naar voren: het betreft de schriftelijke neerslag van schenkingen, transacties en schikkingen die gedurende een periode van zo’n veertig jaar hebben plaatsgevonden en die in één keer aan het perkament werden toevertrouwd. Door de nevenschikking van opeenvolgende rechtshandelingen zouden we die gelaagdheid soms uit het oog verliezen.

We ontkomen er niet aan nader in te gaan op de chronologie van de schenkingen door de eerste weldoener en stichter van Postel, Fastraad van Uitwijk. Naar mijn overtuiging geeft het concept — dat op dit punt uitvoeriger is dan de bezegelde versie — de opeenvolging van de gebeurtenissen correct weer. De eerste schenking door Fastraad (bestaande uit het derde deel van het landgoed te Postel en gericht aan de abdijs van Floreffe) vond plaats tussen 4 november 1128 en 21 december 1138: op de laatste datum werd het bezit van dit derde deel immers pauselijk bevestigd. Vervolgens werd op dit goed de *ecclesia* — wellicht te vertalen als klooster — van Postel gegrondvest: “(...) *in quo ecclesia*

³⁹) Voor “Lohoven” zie Camps, *ONB* I, 183-184 nr 115 d.d. 1219 juni (inzake het molenrecht van de molen te Wolfswinkel onder Bladel, dat wordt geclaimd door Winand van Lohoven, wellicht een nakomeling van de hier genoemde Winand); 265-287 nr 186 d.d. 1238 mei 3. Roymans, “Op zoek naar Pladella villa”, 23 vermeldt het toponiem “Looven”, dat echter op een ven betrekking heeft (zie ook Steurs, *Naissance d’une région*, 125 n. 38).

de *Postula fundata est* (...). Daarna (het concept zegt: "*Postea*") deed Fastraad zijn tweede schenking "aan het klooster dat in Postel is" ("*cenobio quod est in Postulo*"), bestaande uit een derde deel van het landgoed te Reusel met toebehoren. Steurs is van mening dat de uitweiding over de tweede schenking van Fastraad (waarin onder meer wordt gesteld dat Fastraad de goederen bij de verdeling van de erfenis heeft vrijgekocht van zijn broer Hello door ruiling met andere goederen, en dat niemand van de boeren of opvolgende erfgenamen er nog enig recht op zal hebben) een valse toevoeging is, die diende om latere claims te ontkrachten⁴⁰). In dezelfde passage is echter sprake van een thans verloren schriftelijk bewijsstuk dat van deze schenking werd opgemaakt, zodat het voor de hand ligt dat deze elementen daaraan zijn ontleend. Inhoudelijk valt er tegen deze uitweiding geen bezwaar te maken. Volgens de wijdingsakte geschiedde deze tweede schenking door de ridder Fastraad bij de wijding van de kloosterkerk op 1 augustus 1140. Bijgevolg kan de feitelijke stichting — in de zin van grondvesting — van de priorij van Postel gedateerd worden in de jaren 1138-1140. Gedurende de eerste decennia daarna functioneerde Postel, gezien de formuleringen in de pauselijke en keizerlijke bevestigingsoorkonden voor Floreffe, als een uithof waarop een kerk en een klooster stonden. De uithof was eigendom van de abdij van Floreffe, vandaar dat ook schenkingen die in strikte zin aan de kerk of het klooster van Postel waren gedaan, als abdij-bezit werden beschouwd.

Ná de wijding van de kerk in Postel trad Fastraad, nog steeds aldus de tekst van het concept, in in de benedictijnenabdij van Oostbroek nabij Utrecht ("*His ita peractis idem miles Fastradus habitum religionis induit*") en liet hij zijn vrome schenkingen bevestigen door een geschreven bewijsstuk voorzien van het zegel van de eerste abt van Oostbroek, aan wie hij gehoorzaamheid verschuldigd was⁴¹). Ook stelde hij zijn schenkingen onder de bescherming van bisschop Albero van Luik, met wie Albero II (1135-1145) bedoeld moet zijn⁴²). Dit schriftelijke bewijsstuk

⁴⁰) Steurs, *Naissance d'une région*, 125-126, 129.

⁴¹) "(...) primus abbas de Ostbruch, cuius preminatus Fastradus obediens erat, testimonio sigilli sui scripto confirmavit (...)" . Bedoeld is abt Ludolf. Zie Steurs, *Naissance d'une région*, 118-119.

⁴²) Kupper, *Liège et l'église impériale*, 499; J.-L. Kupper, "Leodium (Liège/Luik)" in: S. Weinfurter & O. Engels, eds, *Series episcoporum ecclesiae occidentalis ab initio usque ad annum MCXCVIII. Series V. Germania. Tomus I. Archiepiscopus Coloniensis* (Stuttgart 1982) 43-83, 77-78.

(of -stukken) is nu verloren. Dit alles betekent dat Fastraad pas intrad in de abdij van Oostbroek ná 1 augustus 1140 en vóór de dood van Albero (22 maart 1145). De bezegelde versie (I) stelt het daarentegen voor alsof Fastraad na zijn eerste schenking intrad en pas daarna of tegelijkertijd zijn tweede schenking deed⁴³). Bij zijn kloosterintrede te Oostbroek deed Fastraad, samen met zijn vrouw Sophia, een schenking van goederen nabij Oud Gastel aan deze abdij, welke schenking werd opgetekend in een geïnterpoleerde oorkonde met een gefingeerde datum⁴⁴). A.C.F. Koch dateerde het stuk, waarin Fastraad wordt aangeduid als “bijgenaamd *Scerebart*”, tussen 1122 en begin 1145, en misschien ná 7 september 1130. Niets in dit stuk verzet zich tegen een nadere datering tussen 1 augustus 1140 en 22 maart 1145. Uitgaande van de juistheid van de inhoud van het Postelse concept, kunnen we de termini van Fastraads intrede en schenking aan Oostbroek dus aanzienlijk bijstellen.

Doel en bronnen van het concept van 1173-1179

De opstelling van de tekst van het concept had een expliciete bedoeling: te voorkomen dat de tussen circa 1138 en circa 1179 verrichte transacties zouden ontsnappen aan het geheugen van de erfgenamen van de schenkers (zie hiervoor). Dat was geen loze retoriek, want de kloosterlingen van Postel werden, zoals uit de tekst blijkt, inderdaad geplaagd door conflicten met de erfgenamen van de schenkers. De instigator van deze optekening was vrijwel zeker de eerder genoemde *frater* Rodulf, *magister* van Postel in het laatste kwart van de twaalfde eeuw. Hij maakte een einde zowel aan het geschil met de erfgenamen van Berta van Blaarthem als aan het conflict met de erven van Winand inzake Lohoven. Bovendien voltrok hij — aldus een in versie I geïnserieerde oorkonde — wellicht in 1173 een eerder door de abt van Floreffe met Dirk van Herlaar aangegane overeenkomst door Dirk een bedrag van 28 mark te betalen. In ruil hiervoor deed deze afstand van zijn voogdijrecht, zijn eigendom van het allodium Elmt en alle aanspraken die voortvloei-

⁴³) “Postea idem Fastradus habitum religionis induit et terciam partem predii ecclesie de Rosole cenobio quod est in Postelo dedit.” Deze lezing is corrupt: tussen “predii” en “ecclesie” ontbreekt ten minste het woord “et”. Zie ook noot 40.

⁴⁴) A.C.F. Koch, ed., *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299. I Eind van de 7e eeuw tot 1222* ('s-Gravenhage 1970) (hierna: Koch, *OHZ* I) 242-246 nr 122 d.d. [1122 (1130 sept. 7?) - begin 1145].

den uit zijn gepretendeerde bezit van een zesde deel van het allodium van Postel⁴⁵). Blijkbaar was Rodulf door de abt van Floreffe gedelegeerd om orde op materiële zaken te stellen in Postel. Hij liet, met het oog op een pauselijke bevestiging, in het concept alle transacties die ten gunste van Postel waren geschied, op schrift stellen.

Hierbij maakte hij gebruik van verscheidene teksten die thans verloren zijn, in ieder geval de bezegelde optekening(en) van de schenkingen door Fastraad (zie hiervóór) en de wijdingsoorkonde. Waarschijnlijk werd ook voor de vermelding van de overige schenkingen gebruik gemaakt van aantekeningen in het archief van de abdij van Floreffe⁴⁶). Hierbij kan gedacht worden aan optekeningen in de vorm van losse *notitiae*, in een *liber traditionum* (een “boek met schenkingen”) of in een obituarium. Het is niet ondenkbaar dat de individuele schenkingen aan Postel inderdaad zijn opgetekend in *notitiae*, aangezien de schenkingen in de lijst van 1173-1179 zijn opgetekend in de objectieve redactie die kenmerkend is voor dergelijke “informele” akten. Losse *notitiae* zijn echter niet bewaard gebleven in de archieven van Floreffe of Postel. *Notitiae* of sterk verkorte afschriften van oorkonden werden soms ook opgetekend in een *liber traditionum*⁴⁷). Het kwam eveneens voor dat er geen afzonderlijk geschreven stuk werd opgesteld, maar dat de rechtshandeling rechtstreeks werd opgetekend in een *liber traditionum*. Ten slotte werden ook in obituaria of necrologia en in andere liturgische boeken korte aantekeningen, tot zelfs complete oorkonden toe, omtrent schenkingen en andere bezitsoverdrachten opgenomen⁴⁸). Uit de twaalfde eeuw is noch een dergelijk *liber traditionum* noch een necrologium van Floreffe of Postel overgeleverd. Het oudst bewaarde necrolo-

⁴⁵) Zie ook R.M. van Dierendonck m.m.v. A.J.P.M. Maas, “Archeologie en historie van een ontginningshoeve: De Kriekeschoor bij Bladel” in: A. Verhoeven & F. Theuws, red., *Het Kempenproject 3. De middeleeuwen centraal*. Bijdragen tot de studie van het Brabantse Heem 33 (Waalre 1989) 15-25.

⁴⁶) Vergelijk Steurs, *Naissance d'une région*, 128.

⁴⁷) P. Johanek, “Zur rechtlichen Funktion von Traditionsnotiz, Traditionsbuch und früher Siegelurkunde” in: P. Classen, ed., *Recht und Schrift im Mittelalter*. Vorträge und Forschungen 23 (Sigmaringen 1977) 131-162; S. Molitor, “Das Traditionsbuch. Zur Forschungsgeschichte einer Quellengattung und zu einem Beispiel aus Südwestdeutschland”, *Archiv für Diplomatik* 36 (1990) 61-92; Guyotjeannin e.a., *Diplomatique médiévale*, 272-278.

⁴⁸) Vergelijk J.-L. Lemaître, “Les actes transcrits dans les livres liturgiques” in: O. Guyotjeannin, L. Morelle & M. Parisse, eds, *Les cartulaires. Actes de la Table ronde organisée par l'Ecole nationale des chartes et le G.D.R. 121 du C.N.R.S.* (Paris, 5-7 décembre 1991). Mémoires et documents de l'École des chartes 39 (Paris 1993) 59-77.

gium van de abdij van Floreffe dateert pas van het einde van de vijftiende of het begin van de zestiende eeuw⁴⁹). Oorspronkelijk heeft men zich daarin vooral beperkt tot het noteren van de jaargetijden van de abten van de eigen abdij en van andere norbertijnenabdijen, en die van de belangrijkste weldoeners. Lang niet alle schenkers en evenmin alle eigen kloosterlingen zijn vermeld. Van de oudste schenkers aan Postel heeft alleen Fastraad van Uitwijk, als de stichter van Postel, een vermelding gekregen⁵⁰). Hoe het ook zij, de opsteller van de "schenkingslijst" van 1173-1179 moet zijn informatie hebben geput uit bepaalde optekeningen in *notitia*-vorm. In sommige gevallen heeft hij de informatie over afzonderlijke rechtshandelingen verwerkt tot één bericht. Dit is het geval bij de schenking van Berta van Blaarthem, waar sprake is van vier stadia die in tijd uiteen lagen: de initiële schenking door Berta, de toegevoegde schenking van het goed te Blaarthem, de renunciatie door Berta's kleinzoon Rogier Scademule en die door Berta's dochter Gisla en haar dochter.

De diplomatische fixatie op zegeloorkonden en op het vaststellen van de "echtheid" aan de hand van formulier, bewijsmiddelen en externe kenmerken, heeft geleid tot veronachtzaming van de talrijke vormen van "niet-authentieke" vastlegging van rechtshandelingen. Deze manieren van vastlegging van goederentransacties voor het nageslacht waren, naast die in "authentieke" (zegel)oorkonden, tot ver in de twaalfde eeuw een verschijnsel dat vaker voorkwam dan uit de overgeleverde oorkondenverzamelingen en cartularia, laat staan uit moderne oorkondenboeken, valt op te maken. Voor de tijdgenoten bezat de optekening van transacties in niet-authentieke vorm, zelfs die in kloosterkronieken en liturgische boeken, niettemin een zekere bewijskracht⁵¹). Na de "overwinning" van de

⁴⁹) J. Barbier, "Nécrologe de l'abbaye de Floreffe de l'ordre de Prémontré, au diocèse de Namur", *Analectes pour servir à l'Histoire Ecclésiastique de la Belgique* 13 (1876) 5-70, 190-286 (ook afzonderlijk: Louvain 1876).

⁵⁰) Barbier, "Nécrologe de l'abbaye de Floreffe", 280 (6 december): "Commemoratio Fastradi, monachi sancti Laurentii in Hostbruch, qui dedit nobis allodium de Postula et quartam partem ecclesie de Rosul".

⁵¹) Zie hierover J. Kastner, *Historiae foundationum monasteriorum. Frühformen monastischer Institutionsgeschichtsschreibung im Mittelalter*. Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung 18 (München 1974) 83-96; M.T. Clanchy, *From Memory to Written Record. England 1066-1307* (Oxford/Cambridge 1994²; 1979¹) 154-156; B. Thissen, "Het oudste toltarief van Koblenz. Een bijdrage tot de bronnenkritiek" in: P. Bange & P.M.J.C. de Kort, red., *Die fonteyn der ewiger wijsheit. Opstellen aangeboden aan prof. dr A.G. Weiler ter gelegenheid van zijn 25-jarig jubileum als hoogleraar in de Algemene en Vaderlandse Geschiedenis van de Middeleeuwen aan de Katholieke*

zegeloorkonde in de dertiende eeuw zijn veel van deze niet-authentieke optekeningen verloren gegaan omdat ze niet langer als rechtsgeldig werden beschouwd. In tegenstelling tot H.P.H. Camps meen ik dan ook dat de tekst met de opsomming van de transacties ten gunste van Postel wel degelijk bewijskracht had of die minstens pretendeerde.

De context: het milieu van de schenkers, de sociaal-politieke omstandigheden en het religieuze klimaat

De stichter van de priorij van Postel, Fastraad, was afkomstig uit Uitwijk, gelegen in het Land van Altena in het Midden-Nederlands rivierengebied, niet ver van de abdijen van Berne en Mariënweerd. Van het geslacht Van Uitwijk stammen hoogstwaarschijnlijk de Van Altena's af, die vanaf 1143 in de bronnen worden vermeld en sindsdien een vooraanstaande positie innamen in het Maas-Demer-Scheldegebied⁵²). Blijkbaar beschikte Fastraad behalve in het rivierengebied ook over goederen in zuidelijker streken, net als veel van zijn stand- en streekgenoten, die door huwelijk en verwantschap verbonden waren met de aristocratie in de Kempen. Zo was zijn tijdgenoot Folkold, de stichter van de abdij van Berne, gehuwd met de uit Someren afkomstige Bescela⁵³). De familie Van Cuijk, die de abdij van Mariënweerd stichtte, was terzelfder tijd gegoed in het Midden-Nederlands rivierengebied en in het noordoosten van het huidige Noord-Brabant, tot in Asten en Lierop. De Van Cuijks waren verwant met de Van Rodes, wier bezit niet alleen in en om Sint-Oedenrode en in Peelland gelegen was, maar ook in het rivierengebied en in de Kempen⁵⁴).

Universiteit Nijmegen. Middeleeuwse studies 5 (Nijmegen 1989) 180-222, 194-205; Molitor, "Das Traditionsbuch", 72-88; over het tegelijkertijd juridische, administratieve, historiografische en sacrale karakter van *Traditionsbücher*; P. Geary, "Entre gestion et gesta" in: Guyotjeannin e.a., eds, *Les cartulaires*, 13-26.

⁵²) Zie over de Van Uitwijks onder meer T. Klaversma, "De geslachten van Altena en Horne tot ca. 1300", *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 114 (1978) 7-61, 12-13; B.W. Braams, *Weyden en zeyden in het broek. Middeleeuwse ontginning en exploitatie van de kommen in het Land van Heusden en Altena* ([Veessen/Wageningen 1995]) 52-56 en n. 119.

⁵³) H. van Rij, ed., "Het stichtingskroniekje van de Abdij van Berne" in: *Egmond en Berne. Twee verhalende historische bronnen uit de middeleeuwen*. Nederlandse Historische Bronnen 7 ('s-Gravenhage 1987) 87-143, 94, 124, 128.

⁵⁴) J.A. Coldewey, *De Heren van Kuyc 1096-1400*. Bijdragen tot de Geschiedenis van het Zuiden van Nederland 50 (Tilburg 1981); B.J.P. van Bavel, *Goederenverwerving en goederenbeheer van de abdij Mariënweerd (1129-1592)* (Hilversum 1993) 163-180, 227-

De verdere dotatie van de priorij van Postel geschiedde in 1140 en tussen 1140 en 1173 door enkele onderling verwante aristocratische families uit de regio. Het overzicht van de schenkers aan Postel, de genoemde tussenpersonen en de getuigen laat zich lezen als een *tableau de la troupe* van de toenmalige regionale aristocratie in het noorden van het Maas-Demer-Scheldegebied⁵⁵). Haar leden rekenden dit hele gebied tot hun blikveld c.q. machtsbereik, inclusief het Midden-Nederlands rivierengebied, waar enkele geslachten hun bakermat en machtsbasis hadden. Hun familiale en sociale netwerken verbonden alle hoeken van deze perifere regio en overschreden zelfs de grenzen hiervan. Enkelen van deze machtige lieden worden betiteld als “*domini*” en “*domine*”, “heren” en “vrouwen”, en als “*nobiles matrone*”, “adellijke dames”.

De aanwijzingen voor hun onderlinge verwantschap liggen vooral in het feit dat de schenkers de door hen aan Postel geschonken goederen in gedeeld bezit hielden, hetgeen wijst op de herkomst uit één erfenis. Dit was het geval met het landgoed Postel (waarvan een deel, naast het deel van Fastraad van Uitwijk, afkomstig was Dirk van Herlaar c.s.), met het allodium Reusel en met de goederen op Vorsel. Deze versnippering zal het gevolg zijn geweest van huwelijken en erfdelingen. Ook al onttrekt het gebrek aan bronnen ons het zicht op de precieze aard van de verwantschap en allianties tussen deze lieden, zeker is dat zij niet alleen onderling verzwagerd en bevriend waren, maar ook in verbinding stonden met families buiten de eigen regio. Incidenteel valt iets meer te zeggen over de familie-achtergrond van de schenkers. Zo worden twee van de kleinzonen van Berta van Blaarthem, namelijk Alard, graaf van Megen, en Dirk, waarschijnlijk ook in andere bronnen genoemd. Een “*Alardus de Megene*” trad in 1145 als getuige op in een koninklijke oorkonde. Uiterlijk vanaf 1196 was hij als graaf van Megen opgevolgd door ene Willem van Megen⁵⁶). In Alards (half?)broer Dirk wordt op goede

228, 262; M. van Asseldonk, “Het graafschap Rode. Bouwsteen van het middeleeuwse kwartier Peelland”, *Brabants Heem* 48 (1996) 59-66.

⁵⁵) Naast de schenkers en hun familieleden worden de volgende lieden genoemd als tussenpersonen (personen die de schenking namens het klooster aannamen, zoals blijkbaar door het heersende recht werd verlangd): heer Walter Berthout (tweemaal), Engelbert van Balen, heer Hendrik, voogd van Mol, Sigbert van Gestel, heer Herman van Alphen en zijn broer Udo van Alphen. Als getuigen worden genoemd heer Anselmus van Dil, Hubert bijgenaamd *Cocher*, Witger genaamd *Blanc*, en in de schikking met Dirk van Herlaar Hendrik van Breda, Dirk van Altena, Gerard van Boxtel en diens broer Willem, Arnold van Heusden en Herbert van Heeze.

⁵⁶) R.E. Künzel, D.P. Blok & J.M. Verhoeff, *Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200* (Amsterdam, 1988) 247-248. S. Muller, A.C. Bondam, K. Heeringa & F. Ketner,

gronden wel Dirk [I] van Altena gezien. Deze wordt vermeld tussen 1143 en 1173. In het eerste jaar getuigde hij in een oorkonde van bisschop Hartbert van Utrecht; in het laatste jaar was hij getuige bij de hiervoor gememoreerde schikking tussen de priorij van Postel en Dirk van Herlaar⁵⁷). Net als Alard van Megen was hij getuige in de koninklijke oorkonde van 1145⁵⁸). Op één of andere manier moet deze Dirk verwant zijn geweest aan Fastraad van Uitwijk. Als ondersteunend argument is er verder het feit dat, blijkens een oorkonde uit 1214, de al genoemde Willem, graaf van Megen, en zijn zoon Dirk een allodium in Rixtel bezaten, hetgeen hen in verband brengt met Didradis van Rixtel, een andere wel-doenster van Postel⁵⁹).

De stichting van Postel was de laatste in een reeks van norbertijner kloosterstichtingen in het noorden van het huidige België en het midden en zuiden van Nederland. Tussen 1124 en circa 1140 werden hier zeven gemeenschappen van norbertijnen gesticht: achtereenvolgens de Sint-Michielsabdij te Antwerpen (1124), de abdij van Middelburg (1127; dochter van de abdij te Antwerpen), de abdij Mariënweerd bij Culemborg (1129; dochter van de abdij van Saint-Martin te Laon), de abdij van Tongerlo (circa 1133; dochter van Antwerpen), de abdij van Berne (1134; dochter van Mariënweerd), de abdij van Averbode (1133-1135; dochter van Antwerpen) en de priorij van Postel (dochter van Floreffe). Bij de meeste van deze stichtingen werd een belangrijke rol gespeeld door de bisschop van het bisdom waaronder zij ressorteerden, dat wil zeggen de bisschop van Kamerijk voor Antwerpen en Tongerlo, die van Utrecht voor Middelburg, Mariënweerd en Berne, en de bisschop van Luik voor Averbode en Postel. Het stichtingsgoed werd meestal gedoteerd door één of meer leden van de regionale aristocratie; slechts Averbode werd gesticht door een heer met landsheerlijke pretenties, namelijk de graaf van Loon.

eds, *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301* (5 dln, 10 bdn; Utrecht/Den Haag, 1920-1959) I 350-352 nr 388 d.d. 1145 oktober 18; Camps, *ONB* I, 145-147 nr 85 d.d. 1196; 151-152 nr 90 d.d. 1200.

⁵⁷) Koch, *OHZ* I, 238-242 nr 121 d.d. 1143 [oktober 7 of later].

⁵⁸) J.Th.M. Melssen, "Een verdwenen parochie...of hoe Eindhoven een Keulse bisschop van haar grondgebied bande", *Brabants Heem* 35 (1983) 11-21, 17. Melssen houdt de mogelijkheid open dat Alard en Dirk halfbroers van elkaar waren. Zie ook Klaversma, "De geslachten van Altena en Horne", 10, 13; voor de bronnen zie Künzel e.a., *Lexicon*, p. 64.

⁵⁹) Camps, *ONB* I, 180-181 nr 111; J. Coenen, *Van Ricstelle tot Aarle-Rixtel. De Geschiedenis van Aarle-Rixtel* (Aarle-Rixtel 1992) 23.

In de laatste jaren is herhaaldelijk de vraag gesteld naar de achtergronden van deze voorkeur van de twaalfde-eeuwse landadel in het Duitse Rijk voor kanunniken in het algemeen en voor premonstratenzers in het bijzonder⁶⁰). Deze voorkeur kan verklaard worden uit een samenhangend geheel van familiale, sociaal-politieke en religieuze motieven. Om met de eerste te beginnen: de keuze van de stichters in Noordwest-Duitsland en de Nederlanden voor de orde van Prémontré werd mede ingegeven door de hechte band die de bisschoppen en de families onderhielden met Norbert van Gennep. De stichtersfamilies onderhielden nauwe onderlinge relaties die waren gebaseerd op verwantschap, vriendschap en gemeenschappelijke geografische herkomst, welke banden zelfs families in ver uiteengelegen gebieden met elkaar verbonden⁶¹). Als verklaring voor de actieve ondersteuning door de bisschoppen is voorts geopperd dat de norbertijnenstichtingen als kloosters van kanunniken zich meer gelegen lieten liggen aan de diocesane organisatie en daarom op meer bisschoppelijke steun konden rekenen dan strikt monastieke stichtingen⁶²). Enkelen van de genoemde bisschoppen waren tevens nauw verwant met de stichtende families.

Het onderscheid tussen "gewone" en norbertijner kanunniken, alsmede dat tussen reguliere en seculiere koorheren, lijkt in de praktijk van ondergeschikt belang te zijn geweest voor de stichters. Zoals bekend gold het bisdom Luik als een centrum van de zogenoemde *Kanonikerreform*, de heropleving en vernieuwing van de kanonikale leefwijze, die zijn hoogtepunt kende in de eerste decennia van de twaalfde eeuw. De eerste klooster- en kapittelstichtingen in het Maas-Demer-Scheldegebied sinds de vroege Middeleeuwen golden alle gemeenschappen van kanun-

⁶⁰) Zie J. Ehlers, "Adlige Stiftung und persönliche Konversion. Zur Sozialgeschichte früher Prämonstratenserkonvente" in: *Geschichte und Verfassungsgeschichte. Frankfurter Festgabe für Walter Schlesinger*. Frankfurter Historische Abhandlungen 5 (Wiesbaden 1973) 32-55; W. Kohl, "Die frühen Prämonstratenserklöster Nordwestdeutschlands im Spannungsfeld der großen Familien" in: L. Fenske, W. Rösener & Th. Zotz, eds, *Institutionen, Kultur und Gesellschaft. Festschrift für Josef Fleckenstein zu seinem 65. Geburtstag* (Sigmaringen 1984) 393-414; Th. Zotz, "Milites Christi: Ministerialität als Träger der Kanonikerreform" in: S. Weinfurter e.a., eds, *Reformidee und Reformpolitik im spätsalisch- und frühstaufischen Reich. Vorträge der Tagung der Gesellschaft für Mittelrheinische Kirchengeschichte vom 11. bis 13. September 1991 in Trier*. Quellen und Abhandlungen zur Mittelrheinischen Kirchengeschichte 68 (Mainz 1992) 301-328.

⁶¹) Kohl, "Die frühen Prämonstratenserklöster"; Van Bavel, *Goederenverwerving en goederenbeheer*, 119, 123-124.

⁶²) S. Weinfurter, "Neuere Forschung zu den Regularkanonikern im Deutschen Reich des 11. und 12. Jahrhunderts", *Historische Zeitschrift* 224 (1977) 379-397, 391-392; Ehlers, "Adlige Stiftung", 48.

niken, te beginnen met de abdij van Kloosterrade (Rolduc) in 1104, gevolgd door de reeds genoemde norbertijnenstichtingen en de stichting van de priorij van Hooidonk vanuit Kloosterrade in 1146. Beide reguliere kanonikale levenswijzen baseerden zich op de zogenoemde Regel van Sint-Augustinus⁶³). Bovendien was gedurende de eerste jaren van het bestaan van de norbertijnenorde haar orderegel nog niet helemaal uitgekristalliseerd. Hoe dicht beide bij elkaar lagen in de ogen van de adellijke stichters, blijkt bijvoorbeeld uit de mislukte dochterstichting vanuit Kloosterrade te Berne in 1132. Nadat Folkold van Berne eerst twee verwanten, die als kanunniken deel uitmaakten van de gemeenschap te Kloosterrade, had uitgenodigd om in zijn burcht een klooster te stichten, koos hij in 1134 toch voor de norbertijnen van het naburige Mariënweerd⁶⁴). Dat familiale betrekkingen doorslaggevend waren, blijkt ook in het geval van de stichting van Hooidonk. De priester Leo, kloosterling van Kloosterrade, bouwde dit klooster in 1146 met verlof van zijn abt op een stuk grond te Hooidonk dat hij van zijn broers gekregen had. Nadat aldaar in 1148 een houten kapel was gewijd, moest Leo toch na drie jaar met hangende pootjes terugkeren naar zijn moederabdij omdat zijn kloostertje niet in het eigen onderhoud kon voorzien. Hooidonk werd vervolgens een van Kloosterrade afhangelende priorij⁶⁵).

In dezelfde golf van reguliere kanunnikenstichtingen mogen we wellicht ook de stichting van een reeks seculiere kapittels zien. Ook hier waren het vrijwel steeds lokale en regionale heren die het initiatief namen tot de stichting, zoals in Hilvarenbeek (vóór 1157), Sint-Oedenrode (vóór 1207, waarschijnlijk omstreeks 1150) en Oirschot (vóór circa 1170)⁶⁶). Zoals gezegd kwamen de meeste van deze gemeenschappen tot stand op het initiatief van een lokale of regionale heer; in enkele gevallen werden ze zelfs gesticht in het kasteel van de adellijke stichter zelf, zoals in Berne, of vlak daarbij, zoals in Sint-Oedenrode. Het is bekend dat de grenzen tussen reguliere en seculiere kapittels vloeiend waren. Sommige reguliere kapittels zijn ontstaan uit seculiere kanunnikengemeenschappen. Andere gemeenschappen experimenteerden met verscheidene regels. In ieder geval is duidelijk dat de kanonikale levens-

⁶³) Een voordeel van reguliere kanunniken boven monniken lag mogelijk ook in de actieve uitoefening van zielzorgtaken (*cura animarum*, hospitaalwerk). Zie Weinfurter, "Neuere Forschung", 393-394.

⁶⁴) Van Rij, "Het stichtingskroniekje", 97-100; Augustus & Jamar, *Annales Rodenses*, 154-156.

⁶⁵) Augustus & Jamar, *Annales Rodenses*, 192.

⁶⁶) Klaversma, "De heren van Vught en Oirschot", 44, 90-91, 131-132.

wijze, regulier dan wel seculier, zich kon verheugen in de bijzondere belangstelling en goedkeuring van adellijke zijde. Terzelfder tijd werden in het Maas-Demer-Scheldegebied en zijn directe omstreken geen kloosters gesticht waarin monniken leefden volgens een strikt monastieke regel. Zo kende de elders in deze tijd zo succesvolle cisterciënzer orde in deze streek aanvankelijk geen enkel klooster. De eerste abdij van cisterciënzerinnen werd pas in 1182 gesticht in Herkenrode.

De keuze voor reguliere kanunniken werd wellicht ook beïnvloed door de mogelijkheid dat zowel mannen als vrouwen in hun kloosters konden intreden: in de meeste gevallen was het resultaat van stichting een dubbelklooster waarin zowel mannelijke kanunniken en conversen als vrouwelijke lekenzusters of conversen woonden⁶⁷). We zien dan ook dat enkele stichters in hun eigen stichting intraden, al dan niet met hun echtgenote. Nog frequenter is de intrede van een zoon of dochter van de schenkers. Deze stichtingen boden dus de gelegenheid de familiale structuur op een geestelijke wijze voort te zetten. Incidenteel speelde het ontbreken van erfgenamen een rol, zoals in het geval van Folkold van Berne en zijn vrouw Bescela⁶⁸). In dit verband dient ook gewezen te worden op de actieve rol van aristocratische vrouwen bij de stichting en dotatie van de kanunnikenkloosters. Naast de twaalf mannen die bezit schonken of verkochten aan Postel, traden er drie bij naam genoemde en twee anonieme *matrone* of aristocratische dames op als schenkster. Deze betrokkenheid van vrouwen bij de dotatie van Postel is opmerkelijk, maar niet uitzonderlijk. Van degenen die schenkingen deden aan de abdij van Kloosterrade was eveneens een derde vrouw. Blijkbaar konden vrouwen in de twaalfde eeuw zelfstandig, zonder volledig afhankelijk te zijn van hun vader, man of zonen, onroerend goed vervreemden of een geldschenking doen. Volgens het heersende, zogeheten ligurische erfrecht hadden ook dochters recht op een portie van het vaderlijk en moe-

⁶⁷) Th.M. van Schijndel, "De premonstratenzer koorzusters: van dubbelkloosters naar autonome konventen" in: *Gedenboek Orde van Prémontré 1121-1971* ([Averbode] 1971) 161-177; P. Hagemeijer, "Samen, maar wel apart. Vrouwen en dubbelkloosters in de Noordelijke Nederlanden, 1100-1400", *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 5 (1984) 111-130; H. Janssens, "De premonstratenzers en hun abdij te Middelburg (12de-16de eeuw)" in: A. Wiggers e.a., red., *Rond de kerk in Zeeland. Derde verzameling bijdragen van de Vereniging voor Nederlandse Kerkgeschiedenis* (Gouda/Delft 1991) 17-36, 19; E.M.F. Koch, *De kloosterpoort als sluitpost? Adellijke vrouwen langs Maas en Rijn tussen huwelijk en convent, 1200-1600*. Maaslandse Monografieën 57 (Leeuwarden/Mechelen 1994) 10-12, 23-26.

⁶⁸) De *Annales Rodenses* verklaren zijn wens tot het stichten van een klooster uit het feit dat hij geen kinderen had (Augustus & Jamar, *Annales Rodenses*, 154).

derlijk erfgoed. Dit verklaart ook de rol die vrouwen speelden bij de instemming met schenkingen en bij de latere geschillen hieromtrent, die zich niet onderscheidt van die van hun mannelijke familieleden. Zo kan gewezen worden op het aandeel van Gisla en haar dochter in het geschil rond de schenking van Berta van Blaarthem en de regeling die Dirk van Herlaar moest treffen met zijn zuster nadat hij een deel van hun gezamenlijk erfgoed had verkocht.

In dit verband dient ook gewezen te worden op de mogelijkheid dat schenkingen aan kerkelijke instellingen werden gedaan om (verdere) versplintering van het familiepatrimonium tegen te gaan⁶⁹). Door het als één geheel aan een klooster of kapittel te schenken werd voorkomen dat het verdeeld zou worden onder de talrijke leden van een familie. Zelfs werden delen van reeds verdeelde erfenissen weer samengevoegd om een klooster te doteren. Zo bleef het grondbezit bij elkaar en werd het bovendien toevertrouwd aan de bovennatuurlijke bescherming van een heilige. Iets dergelijks kan ook het geval zijn geweest bij de stichting en dotering van Postel. De geschonken goederen waren onmiskenbaar afkomstig uit één erfenis. Misschien beoogden de stichter en weldoeners door de stichting van Postel hun voorvaderlijk en -moederlijk erfgoed bijeen te houden. Dit impliceert ongetwijfeld ook dat zij bepaalde aanspraken bleven maken op dat goed, ondanks of juist vanwege de schenking aan de patroonheiligen van het klooster. In dit verband dient gewezen te worden op het laatste zesde deel van de parochie Reusel, dat de priorij van Postel werd onthouden en wellicht in bezit bleef van (een lid van) de schenkersfamilie. Fungeerde dit deel als de vinger in pap die de familie bleef behouden?

Het al gememoreerde feit dat de stichter, soms vergezeld van andere leden van zijn familie, intrad in de eigen stichting, is een bijzonder kenmerk van de genoemde stichtingen. Dit was bijvoorbeeld het geval in Tongerlo, waar de stichter Giselbert intrad, en in Berne, waar Folkold en zijn echtgenote Bescela intraden. De stichter van Postel, Fastraad van

⁶⁹) Zie J. Jahn, "Tradere ad sanctum. Politische und gesellschaftliche Aspekte der Traditionspraxis im agilolfingischen Bayern" in: F. Seibt, ed., *Gesellschaftsgeschichte. Festschrift für Karl Bosl zum 80. Geburtstag* (2 bdn; München 1988) I 400-416, 412; W. Hartung, "Adel, Erbrecht, Schenkung. Die strukturellen Ursachen der frühmittelalterlichen Besitzübertragungen an die Kirche" in: Seibt, *Gesellschaftsgeschichte*, I 417-438; T. Reuter, "Property transactions and social relations between rulers, bishops and nobles in early eleventh-century Saxony: the evidence of the *Vita Meinweri*" in: W. Davies & P. Fouracre, eds., *Property and power in the early middle ages* (Cambridge 1995) 165-199, 171, 185.

Uitwijk, werd wel monnik, maar niet in Floreffe, de moederabdij van de priorij van Postel. Zoals we zagen trad hij in in de benedictijnenabdij van Oostbroek. Naast sociale c.q. familiale beweegredenen waren religieuze motieven dus zeker ook in het spel. Men streefde naar een persoonlijk bekering of *conversio*, een radicale breuk in de levensstaat. Kenmerkend voor de intrede in een kanonikale stichting is namelijk dat hierdoor maatschappelijke verschillen wegvielen of in ieder geval werden afgezwakt. Hierbij valt te denken aan het onderscheid tussen gehuwd en ongehuwd en tussen man en vrouw. Wat echter vooral van belang was voor de stichters, was het overbruggen van de barrières tussen de onderscheiden maatschappelijke standen. Binnen de kloostergemeenschap streefde men ernaar het verschil tussen adellijk en niet-adellijk, en zelfs dat tussen vrij en onvrij, te laten verdwijnen of in ieder geval af te vlakken⁷⁰). De aanzienlijke, maar juridisch onvrije stand der ministerialen was om deze reden bijzonder actief betrokken bij deze stichtingen, zoals bijvoorbeeld in Kloosterrade. In de statuten van Springiersbach en Kloosterrade werd dan ook benadrukt dat niet de status in de wereld maar de persoonlijke verdiensten en de leeftijd bepalend moesten zijn voor de rang binnen de kanunnikengemeenschap. Het toenmalige religieuze klimaat impliceerde kennelijk dat de *potentes* in de samenleving kritische vragen stelden bij hun eigen levensstaat en daarvan radicaal afstand deden. Men deed uit radicaal-religieuze motieven afstand van rijkdom, de adellijke levenswijze, het huwelijksleven, van gezag en geweldsuitoefening en koos voor een *vita apostolica*, gebaseerd op armoede, kuisheid en gehoorzaamheid.

Toch moeten we ook niet uit het oog verliezen dat de stichting en dotatie van kloosters voor de stichter politiek en economisch profijtelijk konden zijn. De schenking aan een klooster verschaftte niet alleen nauwe en vruchtbare banden met de betrokken kloostergemeenschap, maar creëerde ook sociaal prestige en zelfs politieke macht. Door schenkingen, die veelal plaatsvonden in publieke ceremonies, vergrootten leden van de aristocratie hun zichtbaarheid. Hun associatie met de kloosterlingen en de heilige macht die zij representeren, had een legitimerende werking. De geschonken goederen vielen voortaan onder de sacrosancte bescherming van een heilige waardoor de machtspositie van de adellijke schenkers in ideologische zin werd verstevigd. Bovendien verruimden zij het netwerk van hun allianties en daarmee hun machtsbereik. Door

⁷⁰) Ehlers, "Adlige Stiftung", 38; Zotz, "Milites Christi", 325-328.

hun schenkingen verwierven de weldoeners dus symbolisch kapitaal in de vorm van status en sociaal prestige.

Op grond van de vroegmiddeleeuwse ideeën omtrent kerken en kloosters als onroerende eigendommen (eigenkerken en -kloosters) behielden de lekenstichters en hun erfgenamen voorts na schenking vaak een bepaalde vorm van eigendoms- en beschikkingsrecht over de geschonken goederen. Van een volledige vervreemding was meestal geen sprake⁷¹). Ik wees al op de mogelijkheid dat schenkingen aan kloosters en kerken werden verricht om het voorvaderlijk erfgoed bij elkaar te houden en zodoende de op grondbezit gebaseerde macht intact te laten. Het was dus niet de bedoeling de zeggenschap over de geschonken goederen te verliezen maar deze ten minste gedeeltelijk te behouden, ook al ging dit in tegen de kerkelijke wetgeving en vaak ook tegen de wensen van de ontvangers. Adellijke weldoeners in de vroege en volle Middeleeuwen bleven geschonken goed beschouwen als een deel van hun machtsbasis en wel als een bijzonder, geheiligd deel doordat het door een heilige werd bezeten. Op grond van het twaalfde-eeuwse kerkelijk recht kwam aan de stichter en zijn erfgenamen bovendien het recht van de *patronus* toe. Dit omvatte invloed op interne aangelegenheden zoals de abtsverkiezing, bemoeienis met het kloosterbezit, inclusief aanspraken op een deel van de kloosterinkomsten, en zelfs een zekere mate van participatie in het kloosterleven door het recht op onderdak en verzorging in de abdij. Het laatste werd door de machtige lekenheren vaak afgedwongen en door de kloosterlingen nillens willens verschaft, zoals blijkt uit de twaalfde-eeuwse *Kroniek van Sint-Truiden*, die verhaalt over de onwelkome aanwezigheid van mannen én vrouwen in de kapittelzaal en in de refter⁷²). Vaak verkreeg de stichter de uitoefening van de bescherming of voogdij over de instelling⁷³). De voogdij impliceerde de

⁷¹) Zie Jahn, "Tradere ad sanctum", 412; Reuter, "Property transactions".

⁷²) C. de Borman, ed., *Chronique de l'abbaye de Saint-Trond* (2 dln; Liège 1877) I 1-242, 76, 131-133; E. Lavigne ed., *Kroniek van de abdij van Sint-Truiden. Iste deel: 628-1138. Vertaling van de Gesta Abbatum Trudonensium*. Maastrandse monografieën 43 (Assen/Maastricht 1986¹; Leeuwarden/Maastricht 1988²) 59-60, 97-98.

⁷³) Zie *L'avouerie en Lotharingie. Actes des 2es Journées Lotharingiennes*. 22-23 octobre 1982. Centre Universitaire Luxembourg. Publications de la Section historique de l'Institut G.-D. de Luxembourg 98 (Luxembourg 1984); B. Arnold, *Princes and territories in medieval Germany* (Cambridge etc. 1991) 82-84, 167-168, 195-202; Sauer, *Fundatio und Memoria*, 27-30. Over de uitoefening van de voogdij in het betrokken gebied: A.J.A. Bijsterveld, "Een zorgelijk bezit. De benedictijnenabdijen van Echternach en St. Truiden en het beheer van hun goederen en rechten in Oost-Brabant, 1100-1300", *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 6 (1989) 7-44, 19-23.

uitoefening van de criminele rechtspraak op de kloostergoederen en de militaire bescherming daarvan in ruil voor een geschikt leengoed dat als bron van inkomsten diende. Ook uit de rechtspraak vloeiden inkomsten toe aan de voogd, gewoonlijk een derde van de boeten en schikkingen. Verder fungeerde de voogd als tussenpersoon bij vrijwel iedere goedere-transactie tussen een schenker en het klooster. Zo controleerde hij het proces van dotatie van de abdijen door zijn standsgelijken. Deze rol is heel duidelijk in het geval van graaf Adelbert van Saffenberg († 1110), die zich als schenker van het fundatiegoed van de abdij van Kloosterrade de voogdij hierover voorbehold. Hij, zijn zoon Adolf van Saffenberg en diens schoonzoon Hendrik van Limburg (sinds 1136) hadden als kloostervooogden een leidende rol in het dotatieproces van de abdij in de eerste decennia van haar bestaan⁷⁴). Voogdij was zodoende voor de aristocratie een belangrijke machtsbron en een politiek instrument ter consolidatie van haar macht. In de dertiende eeuw groeiden voogdijrechten dan ook vaak uit tot heerlijke rechten. De stichting en dotatie van kloosters door leden van lokale en regionale aristocratie in het Maas-Demer-Scheldegebied in de eerste helft van de twaalfde eeuw kunnen dus gezien worden als een lucratieve manier van “*keeping while giving*”. In veel gevallen nam de kloosterstichting het karakter aan van een adellijk *Hauskloster*, verbonden met de naamgevende burcht van het stichtende geslacht en hieraan door de erfelijke voogdij met handen en voeten gebonden⁷⁵).

De nauwe betrokkenheid van een onderling verwant regionaal netwerk van edellieden bij de stichting en dotatie van de priorij van Postel stelt de nominale landsheer van dat moment nadrukkelijk in de schaduw. De graaf van Leuven bezat als hertog van Neder-Lotharingen en markgraaf van Antwerpen in naam het oppergezag in de betrokken streek. In 1106 had keizer Hendrik V (1105-1125) het hertogdom Neder-Lotharingen en het markgraafschap Antwerpen verleend aan Godfried I, graaf van Leuven (1095-1139)⁷⁶). Maar vanaf 1128 maakten de graven van

⁷⁴) Zie Augustus & Jamar, *Annales Rodenses*, 88, 162-164.

⁷⁵) Zotz, “*Milites Christi*”, 318.

⁷⁶) P. Bonenfant & A.M. Bonenfant-Feytmans, “Du duché de Basse-Lotharingie au duché de Brabant”, *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 46 (1968) 1129-1165; L. Genicot, “Monastères et principautés en Lotharingie du Xe au XIIIe siècle” in: idem, *Études sur les principautés lotharingiennes*. Université de Louvain. Recueil de travaux d’histoire et de philologie, 6e série, fascicule 7 (Louvain 1975) 59-139, 92-93 (eerder verschenen als “Empire et principautés en Lotharingie du Xe au XIIIe siècle”, *Annali della Fondazione Italiana per la storia amministrativa* 2 (1965) 95-172); Kupper, *Liège et l’église impériale*, 163, 468-469; Steurs, *Naissance d’une région*, 119.

Leuven een moeilijke periode door: in dat jaar nam koning Lotharius III (1125-1137) Godfried I zijn hertogelijke waardigheid af ten voordele van Walram II, graaf van Limburg (hertog 1128-1139). Het jaar daarop verloor Godfried de slag bij Wilderen (bij Duras) tegen de bisschop van Luik en Walram van Limburg, hetgeen zijn invloed aanzienlijk verminderde. Zijn zoon Godfried II (1139-1142) heroverde de hertogelijke waardigheid maar overleefde zijn vader slechts drie jaar. Hij liet een eenjarige zoon na, Godfried III (1142-1190), die zijn gezag pas vanaf 1155 kon vestigen. Dit verklaart wellicht de hertogelijke afzijdigheid tijdens de stichtingsfase van Postel en van de andere norbertijnenstichtingen.

Godfried III voerde ná 1155 een zeer succesvolle territoriale politiek, die van hem een oppermachtige landsheer maakte. In 1146 wordt hij in een pauselijke bul genoemd als bezitter van de *advocatia* van de abdij van Tongerlo. Dit was een gevolg van zijn benoeming door keizer Koenraad III (1138-1152) tot voogd van alle abdijen in zijn machtsbereik, een benoeming die geschied moet zijn tussen 1138 en 1146⁷⁷). Sindsdien bestond er een nauwe band tussen de hertog en de norbertijnenabdijen in het hertogdom, die zich onder meer uitte in een grote milddadigheid. Op grond van zijn voogdij controleerde de hertog voortaan ook het dotatieproces van de abdijen, hetgeen hem in toenemende mate de controle over de regionale aristocratie verschafte. Zo zien we hem vanaf ongeveer 1160 in de oorkonden van de abdij van Tongerlo optreden als degene die schenkingen voltrok en bevestigde. De voogdij over de norbertijnenabdijen in zijn territorium vormde in de tweede helft van de twaalfde eeuw voor de hertog van Brabant een belangrijke factor in de uitbreiding van zijn macht over de aristocratie in het noordelijke deel van zijn hertogdom. In de eerste tachtig jaar van het bestaan van Postel had de hertog van Brabant echter geen directe bemoeienis met de prio-

⁷⁷) M.A. Erens & H.M. Koyen, eds, *De oorkonden der abdij Tongerlo. Tekstpublicatie* (4 dln; Tongerlo 1948-1958) I, 5-8 nr 3 d.d. 1146 maart 15: "Prohibemus autem ut ipsius loci advocatiam nullus usurpet, sed dominus Lovanie, qui pro tempore fuerit, sicut a carissimo filio nostro Cunrado Romanorum rege rationabiliter statutum est, absque aliqua exactione vobis et rebus vestris patrocinium prebeat". De datum *post quem* van de benoeming van de hertog van Brabant tot voogd is de datum van Koenraads verkiezing tot Rooms koning, 7 maart 1138. Zie R. van Uytven, "Kloosterstichtingen en stedelijke politiek van Godfried I van Leuven (1095-1139)", *Bijdragen tot de geschiedenis der Nederlanden* 13 (1958-1959) 177-188; Bonenfant & Bonenfant-Feytmans, "Du duché de Basse-Lotharingie au duché de Brabant", 1151 en n. 1; P. Avonds, "Brabant en Limburg 1100-1403" in: D.P. Blok e.a. red., *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*. 2. *Middeleeuwen* (Haarlem 1982) 452-482, 457; Bijsterveld, "Een zorgelijk bezit", 18.

rij. Pas vanaf 1215 zou hertog Hendrik I (1190-1235), die zich vanaf het einde van de twaalfde eeuw, naast hertog van Neder-Lotharingen, hertog van Brabant ging noemen, ook het klooster te Postel rijkelijk bedenken en de belangen van de kloosterlingen behartigen⁷⁸).

In hetzelfde tweede kwart van de twaalfde eeuw had ook de bisschop van Luik ontegenzeggelijk aan macht ingeboet. Het bisdom Luik gold tot circa 1120 als een bastion van de keizerlijke politiek. De bisschop van Luik was sinds de tiende eeuw één van de pijlers van de zogenoemde Rijkskerk geweest⁷⁹). Sinds 985 had de keizer de bisschop van Luik toegerust met grafelijke macht, maar de laatste maakte ook aanspraken op het wereldlijke gezag buiten zijn graafschappen; in ieder geval trad hij hier op als de representant van het publiek gezag, dat wil zeggen van de keizer⁸⁰). Het verloop van de Investituurstrijd, de nederlaag van keizer Hendrik IV (1056-1105), het aantreden van zijn zoon Hendrik V, die zich amper inliet met dit deel van zijn rijk, en diens benoeming van de graaf van Leuven tot hertog van Neder-Lotharingen en markgraaf van Antwerpen in 1106, brachten hier aanzienlijke verschuivingen in de machtsconstellatie tweeweg ten koste van de bisschop. Met het compromis van het concordaat van Worms (1122) begon er voor Luik een nieuwe periode van accommodatie aan de gewijzigde politieke en religieuze omstandigheden. Het publieke gezag ontglipte de bisschop en kwam in handen van de landsheren en lokale *potentes*. Als gevolg van de verzwakking van het centrale gezag, gepaard gaande met economische en sociale ontwikkelingen, claimden lokale en regionale edellieden meer onafhankelijkheid: *milites* en ministerialen verlieten de oude structuur van de afhankelijke *familia* en gingen behoren tot de lagere rangen van de aristocratie.

De sociale en politieke omstandigheden van het tweede kwart van de twaalfde eeuw creëerden zodoende een machtsvacuüm waarmee de

⁷⁸) Miraeus & Foppens, *Opera diplomatica*, IV 534 d.d. [circa 1215] (= Barbier, *Histoire de l'abbaye de Floreffe*, II 70 nr 147 d.d. [vers 1218]); Camps, *ONB* I, 181-182 nr 112 d.d. 1215; 183-184 nr 115 d.d. 1219 juni; 212-213 nr 139 d.d. 1227.

⁷⁹) Kupper, *Liège et l'église impériale*, 141-145.

⁸⁰) G. Constable, "Monasticism, Lordship, and Society in the Twelfth-Century Hesse: Five Documents on the Foundation of the Cluniac Priory of Bertrée", *Traditio* 33 (1977) 159-224 (herdrukt in: idem, *Cluniac Studies*. Variorum CS 109 (London 1980)) 189, 193, 208; zie ook F. Theuvs & A.-J. Bijsterveld, "Der Maas-Demer-Schelde-Raum in ottonischer und salischer Kaiserzeit" in: H.W. Böhme, ed., *Siedlungen und Landesausbau zur Salierzeit*. Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Forschungs-Institut für Vor- und Frühgeschichte, Monographien Band 27 (2 bdn; Sigmaringen 1991¹; 1992²) I 109-146, 124-136. Voor dit en het volgende zie ook Genicot, "Monastères et principautés", 84.

lokale en regionale aristocratie haar voordeel kon doen. De “identiteits-crisis” van de bisschop van Luik en de politieke problemen van de hertog van Neder-Lotharingen in die periode boden de adel een uitgelezen mogelijkheid om zich te manifesteren. Zij deden dit vooral door het stichten van nieuwe kloosters, in het betrokken gebied steeds van de orde van Prémontré. Uit de oudste oorkonden van deze norbertijnen-kloosters blijkt duidelijk dat niet de bisschop of de hertog, maar kleinere heren en een graaf de stichtingsgoederen voor deze kloosters doteerden. Dit mag beschouwd worden als de religieuze, sociale en politieke manifestatie van een stand in opkomst.

De motieven van de schenkers

Valt er, na deze bespreking van de algemene sociaal-politieke en religieuze omstandigheden, ook iets te zeggen over de specifieke intenties van de schenkers aan Postel? Terwille van de analyse zal ik hier spirituele, materiële, juridische en politieke aspecten van de intenties en motieven van de schenkers onderscheiden. In feite vormen deze natuurlijk een onontwarbaar geheel: in de middeleeuwse schenkingspraktijk vloeiden wereldlijke en op het hiernamaals gerichte motieven immers onscheidbaar samen. De schenking was in wezen en essentie een mengeling van “werelds” eigenbelang en “hemelse” belangeloosheid of altruïsme. Voor het bewerkstelligen van de relatie tussen de kloosterlingen en de rest van de samenleving waren zowel de religieuze lading als de sociale werking van de gift beide noodzakelijk. Deze constatering sluit aan bij Marcel Mauss’ beroemde typering van schenkingen als “*phénomènes sociaux ‘totaux’*”⁸¹).

Bij de schenkingen aan Postel worden religieuze motieven expliciet genoemd, namelijk de wens tot verlossing (genoemd in de wijdingsoorlonde), voorts vroomheid en devotie (driemaal genoemd) en de zorg om

⁸¹) M. Mauss, “Essai sur le don. Formes et raison de l’échange dans les sociétés archaïques” in: idem, *Sociologie et anthropologie*, C. Lévi-Strauss, ed. (Paris 1973⁵; 1950¹) 143-279 (oorspronkelijk in: *L’Année Sociologique*, seconde série, 1 (1923-1924) 30-186) 147: “Dans ces phénomènes sociaux ‘totaux’ (...) s’expriment à la fois et d’un coup toutes sortes d’institutions: religieuses, juridiques et morales — et celles-ci politiques et familiales en même temps; économiques (...); sans compter les phénomènes esthétiques (...) et les phénomènes morphologiques (...)”. Zie K. Schmid, “Stiftungen für das Seelenheil” in: idem, ed., *Gedächtnis, das Gemeinschaft stiftet* (Zürich 1985) 51-73, 60, 66-67; en vooral Silber, “Gift-giving in the great traditions”, 225-229.

het eigen zielenheil (eenmaal genoemd)⁸²). Bij twee gelegenheden diende een schenking als medegave bij de intrede van een dochter in het klooster. Hun families rekenden erop dat zij samen met hun medekloosterlingen zouden bidden voor het zielenheil van hun verwanten en op deze manier een spirituele compensatie leveren voor de bruidsschat die zij met zich meenamen in het klooster. Deze religieuze motieven namen de meest prominente plaats in. We mogen aannemen dat de schenker welomschreven ideeën had over de betekenis van wat de scribent van deze tekst uitdrukte als “uit vrome devotie” of “voor zijn zielenheil”. Ofschoon sommige historici deze frasen afdoen als loze formules, of de religieuze betekenis ervan voor kennisgeving aannemen, hebben recente studies het wezenlijke belang ervan benadrukt⁸³). Sinds de laatantieke tijd hebben kerkelijke auteurs de verlossende werking van de aalmoes en de *donatio pro anima* benadrukt en deze ideeën zullen de twaalfde-eeuwse leken niet zijn ontgaan⁸⁴). Wat de schenker verwachtte van kloosterlingen waren dan ook allereerst gebeden voor zijn ziel (“*pro anima*”) en de viering van zijn gedachtenis (“*commemoratio*”) in de liturgische diensten van de kloostergemeenschap, hetgeen zijn verlossing in het hiernamaals moest bespoedigen. Door zijn giften verzekerde hij zichzelf van goede spirituele relaties met de kloosterlingen. Deze religieuze specialisten zouden door hun voortdurend gebed zorgen voor de redding van diens ziel én die van zijn verwanten, levend, reeds overleden, of nog geboren te worden. In de Middeleeuwen waren schenkingen de belangrijkste manier om de band met overleden verwanten te onderhouden⁸⁵). Daarom beoogden

⁸²) Bij de kerkwijding beloofden de schenkers “se singulis annis redempturos”; Fas-traad liet schriftelijk bevestigen “illud quod pie egerat”; van Berta van Blaarthems schenking was God de “principalis causa”; Didradis van Rixtel deed haar schenking “pia devotione”; Gerung en Gocelin schonken “pro salute anime sue”.

⁸³) C.B. Bouchard, *Holy Entrepreneurs. Cistercians, Knights, and Economic Exchange in Twelfth-Century Burgundy* (Ithaca/London 1991) 75-76; Ch. Holdsworth, *The Piper and the Tune: medieval patrons and monks*. The Stenton Lecture 1990 (Reading 1991) 6-7.

⁸⁴) Over de ontwikkeling van de christelijke ideologie inzake de verlossende kracht van de aalmoes en de praktijk van de vrome schenking zie Ph. Jobert, *La notion de donation. Convergences: 630-750* (Paris 1977) 141-225; Bijsterveld, “Middeleeuwse vrome schenkingen”.

⁸⁵) P. Geary, “Échanges et relations entre les vivants et les morts dans la société du Haut Moyen Âge”, *Droit et Cultures* 12 (1986) 3-17, herdrukt als “Exchange and Interaction between the Living and the Dead in Early Medieval Society” in: P.J. Geary, *Living with the Dead in the Middle Ages* (Ithaca/London 1994) 77-92; M. McLaughlin, *Consorting with Saints. Prayer for the Dead in Early Medieval France* (Ithaca/London 1994) 251-252, 254-256.

schenken aan kloosterlingen de schenker te verzekeren van goede banden met God en al zijn heiligen én met zijn verwanten die het hierna maals al waren binnengegaan. In arenga's, de inleidingen van oorkonden waarin de vrome motieven van de rechtshandeling worden uiteengezet, wordt soms uitdrukking gegeven aan gedachten over de eeuwige beloning die de schenker in het hiernamaals mocht verwachten voor de schenking van zijn wereldlijke goederen gedurende zijn aardse leven⁸⁶).

Maar naast deze religieuze intenties speelden ook materiële, juridische en sociaal-politieke motieven een rol in deze schenkingen. De erfgenamen van Berta van Blaarthem moesten "tegen hoge kosten" schadeloos worden gesteld, en de twee broers die een hoeve schonken "voor hun zielenheil", ontvingen ook een aanzienlijk bedrag in geld in ruil voor een stuk land. Dat religieuze en materiële motieven hand in hand konden gaan, blijkt uit een oorkonde uit 1155, waarin een goederentransactie voor de abdij van Floreffe werd vastgelegd. Daarin werd opgetekend dat de schenker zijn schenking verrichtte "deels voor zijn zielenheil en deels door de tussenkomst van redelijke handel"⁸⁷). Wat deze schenker materieel wijzer werd van zijn gift, werd niet gespecificeerd.

Nog belangrijker dan een materiële compensatie voor afgestaan bezit lijkt de compensatie te zijn geweest voor de erfelijke rechten die erfgenamen claimden. Driemaal moesten de kloosterlingen van Postel erfgenamen schadeloos stellen, ofwel om zich te verzekeren van hun instemming met de schenking, ofwel om een einde te maken aan de geschillen die zij enige tijd na de transactie veroorzaakten. In het geval van de schenking door Arnold Brabant, moest hij deze hernieuwen als gevolg van "het geschil onder alle opvolgende erven". Om hieraan een einde te maken, herhaalde hij zijn schenking als de gave van een bruidsschat bij de intrede van zijn dochter in het klooster. Hoewel de dochter van Berta van Blaarthem en Berta's drie kleinzonen hadden ingestemd met haar schenking van grondbezit in Reusel en Blaarthem, en hoewel de transactie rechtsgeldig had plaatsgevonden "voor talrijke getuigen", was het

⁸⁶) H. Fichtenau, *Arenga. Spätantike und Mittelalter im Spiegel von Urkundenformeln*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 18 (Graz/Köln 1957) 137-147; Jobert, *La notion de donation*, 215-216; White, *Custom, Kinship, and Gifts to Saints*, 154-155.

⁸⁷) Camps, *ONB I*, 93-95 nr 58 d.d. 1155; 94 r. 27-28: "(...) partim pro salute anime sue, partim rationabilis interventu commertii (...)". Zie A.-J. Bijsterveld, "De hof van Lierop. De oudste bezittingen van de abdij van Floreffe en de priorij van Postel in Lierop en Astén, 1155-1306" in: T. Maas, red., *Lierop 'n beeld van een dorp* (Lierop 1989) 17-26, 19-20). Zie ook de voorbeelden bij Bouchard, *Holy Entrepreneurs*, 218.

nodig aan één van de kleinzonen, Rogier Scademule, een symbolische tegemoetkoming te geven in ruil voor zijn renunciatie. In de kerk van Brempt, zo'n tachtig kilometer van Postel (en zestien kilometer ten oosten van Roermond), overhandigde *frater* Rodulf, *magister* van Postel, hem "twee penningen om een mes te kopen". Deze ceremonie moet dus ergens tussen 1173 en 1179 hebben plaatsgevonden. De twee penningen waren vermoedelijk de compensatie voor het mes dat hij als symbool van zijn afstand op het kerkaltaar had gedeponneerd⁸⁸). Vervolgens schonken zijn moeder Gisla en zijn zuster hun erfelijke en eigendomsrechten "op een altaar aan God", maar ditmaal vond de renunciatieceremonie plaats in het klooster te Postel, in de aanwezigheid van de kloosterbroeders en -zusters. Ook deze dame en haar dochter moesten vermoedelijk met geld worden schadeloosgesteld. Het laatste geval waarin de kloosterlingen erfgenamen een tegemoetkoming verschaften, betreft de compensatie voor het stukje land ("*pro recompensatione illius terre*") dat was afgestaan door Winand, die het mogelijk maakte dat een rechte gracht kon worden gegraven rondom één van Postels hoven. Hier stelde de *magister* een compensatie beschikbaar "om een einde te maken aan het geschil met de opvolgende erfgenamen".

Het is niet eenvoudig aan te geven waarop deze erfgenamen hun aanspraken baseerden. Een geschreven of anderszins gefixeerd eigendoms- en erfrecht bestond niet. Ofschoon landscheningken onderworpen waren aan het gewoonterecht, kunnen we niet spreken van een *systeem* van eigendomsrecht dat de vervreemding van grond regelde vóór de dertiende eeuw⁸⁹). Dit recht was dynamisch want mondeling overgeleverd. Kennelijk huldigden deze twaalfde-eeuwse aristocratische families opvattingen waarin het patrimoniaal landbezit werd beschouwd als een gezamenlijk en onvervreemdbaar eigendom. Wanneer een lid van de familie, man of vrouw, een deel hiervan ten geschenke gaf aan een klooster, diende (een deel van) de meest belanghebbenden hun instemming te verlenen. Maar zelfs indien dit gebeurd was en de schenker op wettige wijze afstand had gedaan van een deel van het familiepatrimonium, konden erfgenamen er een zeker recht op blijven doen gelden. In

⁸⁸) Over het mes als symbool gebruikt bij goederentransacties zie A.J.A. Bijsterveld, "Een handschoen op het altaar. De betekenis van het middeleeuwse ritueel van grondschening" in: A. Komter, ed., *Het geschenk* (Amsterdam, ter perse).

⁸⁹) Zie White, *Custom, Kinship, and Gifts to Saints*, vooral 130-176; Bouchard, *Holy Entrepreneurs*, 178-180; S. Reynolds, *Fiefs and Vassals. The Medieval Evidence Reinterpreted* (Oxford 1994) 53-74.

ieder geval moesten de ontvangende kloosterlingen op adequate, dat wil zeggen op concrete en ceremoniële wijze, recht doen aan de rechten en aanspraken van de erven van de schenkers. Naast de eerder beschreven religieuze motieven blijkt een correcte compensatie van hun erfgenomen een belangrijk onderdeel te zijn geweest van het verwachtingspatroon van schenkers wanneer zij grondbezit schonken aan kloosters en heiligen.

Wat de politiek getinte motieven van de weldoeners van Postel betreft, kunnen we ons slechts in algemene termen uitdrukken. Er is jammer genoeg te weinig bekend over de feitelijke machtsuitoefening en het heerlijk gezag van de adellijke geslachten in het Maas-Demer-Scheldegebied in de twaalfde eeuw. In dezen is het nodig een nadere studie te doen naar de uitoefening van de voogdij over de jonge norbertijnenstichtingen voordat de hertog van Brabant deze ging uitoefenen. In het geval van de Sint-Michielsabdij van Antwerpen trad de hertog pas dertig jaar na haar stichting, in 1154, voor het eerst op als "*dominus et advocatus*", "heer en voogd" van de abdij en haar bezittingen⁹⁰). We zagen al dat de hertog van Brabant in 1146 de *advocatia* van de abdij van Tongerlo bezat. Gezien de leeftijd van de hertog in 1146 (hij was toen ongeveer tien jaar), kan deze voogdij toen nog geen actieve gezagsuitoefening hebben betekend. De abdij van Averbode viel van meet af aan volledig onder de jurisdictie van de bisschop van Luik; de graaf van Loon, de stichter, trad op als haar voogd, welke voogdij werd erkend door de hertog van Brabant⁹¹). Slechts bij de abdij van Averbode zien we het normale patroon

⁹⁰) P.J. Goetschalckx, ed., *Oorkondenboek der Witheerenabdij van s.-Michiels te Antwerpen I* (Eekeren-Donk 1909) 26-27 nr 13 d.d. 1154; zie ook *ibidem*, 22-24 nr 11 d.d. 1154.

⁹¹) P.J.V. Dekkers, Een domein van de abdij van Averbode in de volle en late middeleeuwen. Verwerving, bestendiging en uitbating van een Premonstratenzer domein in de Brabantse Kempen in het krachtenveld van de hertog van Brabant, de bisschop van Luik en de lokale adel (niet uitgegeven doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam 1993) 33, noemt als eerste vermelding van de graaf van Loon als voogd een oorkonde uit 1188. Zie M.J. Wolters, *Notice historique sur l'ancienne abbaye d'Averboden* (Gand 1849) 87-88 nr 6 d.d. 1154: oorkonde van graaf Lodewijk I van Loon (1138/1140-1171), waarin hij zich "legitimus Averbodiensis ecclesie advocatus" noemt (volgens H. Janssens, "De stichtingsoorkonden van de abdij van Averbode (1133-1139), gevolgd door enkele verdachte oorkonden uit de twaalfde eeuw", *Analecta Praemonstratensia* 66 (1990) 5-47, 29-32, 44-45, is deze oorkonde vervalst). Volgens een oorkonde uit 1155 (Wolters, *Notice historique*, 88-89 nr 7) "elegit me (= de graaf van Loon) ecclesia Averbodiensis in advocatum". In 1160 (*ibidem*, 89-90 nr 8 d.d. 1160) noemt hij zich "Comes et advocatus". De pauselijke bul van 1139 (*ibidem*, 83-85 nr 4 d.d. 1139 april 16) bepaalde daarentegen dat het klooster "Nec aliquem preter episcopum habeat advocatum", "niemand behalve de bisschop als voogd zou hebben".

van de stichter die voogd werd. Bij de andere norbertijnenstichtingen in dit gebied was het de hertog die pas in tweede instantie, enkele decennia ná de stichting, de voogdij aan zich trok. Hij deed dit op grond van een keizerlijke benoeming en niet op grond van zijn betrokkenheid bij de stichting. Daarvóór, in de periode tussen stichting en het optreden van de hertog, berustte de uitoefening van de tot de voogdij behorende juridische en militaire bevoegdheden hoogstwaarschijnlijk bij de stichters en hun erfgenamen. In het geval van Postel zullen dus de erfgenamen en verwanten van Fastraad van Uitwijk als voogden het klooster hebben bijgestaan in de uitoefening van de criminele rechtspraak en de militaire bescherming van de kloostergoederen. In dit verband dient gewezen te worden op de voogdijrechten over het allodium Elmt onder Bladel waarvan Dirk van Herlaar in 1173 afstand deed ten behoeve van de priorij van Postel. Blijkbaar was het gebruikelijk dat degene die aan een klooster een goed afstond, de voogdijrechten daarvan behield.

De intenties van de kloosterlingen

We kunnen kort zijn over de intenties van de norbertijnen van Postel bij het ontvangen van schenkingen van grond en rechten door leken-schenkers. In de betrokken tekst wordt geen melding gemaakt van de wens van de kanunniken en de zusters om voor hun gemeenschap een stabiel economisch fundament te verwerven. Het is niettemin duidelijk dat de premonstratenzer kloosters die in de twaalfde eeuw werden gesticht in de Nederlanden, zeer goed in staat waren zich in en aan te passen in de snel veranderende economische en sociale situatie van die eeuw⁹²). Ze slaagden erin het grondbezit te verwerven dat noodzakelijk was om actief deel te nemen in de economische expansie die deze regio doormaakte ná 1150. Wat de scribent in deze tekst wél uitdrukt, is de zorg van kloosterlingen goede relaties te onderhouden met de schenkers en hun verwanten. Ze kochten Berta van Blaarthems erfgenamen af

⁹²) G. Despy, "Les richesses de la terre: Cîteaux et Prémontré devant l'économie de profit aux XIIe et XIIIe siècles", *Problèmes d'Histoire du Christianisme* 5 (1974-1975) 58-80; D. Lohrmann, "Die Wirtschaftshöfe der Prämonstratenser im hohen und späten Mittelalter" in: H. Patze, ed., *Die Grundherrschaft im späten Mittelalter*. Vorträge und Forschungen 27 (Sigmaringen 1985) 205-240; A. Verhulst, "L'intensification et la commercialisation de l'agriculture dans les Pays-Bas méridionaux au XIIIe siècle" in: *La Belgique rurale du moyen-âge à nos jours. Mélanges offerts à J.-J. Hoebanx* (Bruxelles 1985) 89-100.

tegen hoge kosten om hun instemming met haar schenking en hun renunciatie van het betrokken eigendom te verkrijgen. Ze compenseerden het stuk land dat door Winand was afgestaan om een einde te maken aan het geschil met zijn erven, met het beoogde resultaat dat beide partijen in vrede leefden. De kanunniken en zusters van Postel waren er duidelijk op uit de welwillendheid te verwerven en te bewaren van de aristocratie die rondom hun gemeenschap leefde, zelfs indien dit betekende dat zij veel geld moesten besteden of een deel van hun eigendom moesten afstaan als tegenprestatie⁹³). Vrede en stabiliteit waren een noodzakelijke voorwaarde voor een jonge religieuze community als die van Postel en goede relaties met haar burens waren essentieel om deze tot stand te brengen.

De tegenprestaties van de kloosterlingen

Wat verwachtten de schenkers als tegenprestatie voor hun giften?⁹⁴) Ook hier zal ik terwille van de analyse het spirituele scheiden van het materiële. Zoals we hebben gezien verwachtten de meeste schenkers wellicht in een spirituele relatie met de religieuze gemeenschap te komen, ofwel door opgenomen te worden in de "*confraternitas*" of gebedsbroederschap van het klooster, ofwel door werkelijk te worden toegelaten tot de gemeenschap. Soms bepaalden schenkers in hun oorkonden dat zij zich in de toekomst wilden terugtrekken in het klooster om er hun laatste jaren of dagen als monnik of kanunnik te slijten. In ruil voor hun schenking werd hun op hun sterfbed het habijt beloofd⁹⁵). In de betrokken tekst is geen sprake van schenkingen ter gelegenheid van een schenker die kanunnik of zuster werd in de priorij van Postel. Postels stichter, Fastraad van Uitwijk, werd, zoals we zagen, geen kanunnik in Postel, maar monnik in de benedictijnenabdij van Oostbroek. Ook noemde ik reeds de aanzienlijke dame Berta of Brecht, die de sluier aan-

⁹³) C.B. Bouchard, *Sword, Miter, and Cloister. Nobility and the Church in Burgundy, 980-1198* (Ithaca/London 1987) 218-219.

⁹⁴) Holdsworth, *The Piper and the Tune*, 12-13; Bouchard, *Holy Entrepreneurs*, 71-72.

⁹⁵) In het necrologium van de abdij van Floreffe zijn talrijke jaargetijden opgenomen van dergelijke broeders, zusters en conversen "*ad succurrendum*". Zie Barbier, "*Nécrologe de l'abbaye de Floreffe*", 13, 19, 24, 25, 29, 30, 39, 45, 47, 50-51, 52, 55, 60, 62, 66, 69, 195, 197, 199, 201, 203, 206, 212, 218, 219, 222, 225, 228, 246, 250, 256, 257, 258, 262, 264, 265, 278, 279, 285.

nam in het norbertijner zusterklooster van Ewen en wier intredegift aan de abdij van Tongerlo later door de abt van Tongerlo werd verkocht aan Postel⁹⁶). De tekst vermeldt wel twee schenkingen die werden gedaan bij de intrede van dochters in Postel. Door de bruidsschat of medegave die hun families hun meegaven, kochten zij zich in in het klooster, dat hen levenslang zou onderhouden en onderdak zou bieden.

De overige vrome schenkers zullen zijn toegelaten in een spirituele band met de kanunniken en zusters van Postel. Soms kon deze een tastbare vorm aannemen, wanneer een weldoener een begrafenis in de kloosterkerk of op het kloosterkerkhof werd beloofd, of maaltijden in de refter. Maar het waren vooral de gebeden van de communiteit die de leken-schenkers hoopten te ontvangen. Deze zijn, aldus O.G. Oexle, “*als Gegengaben zu verstehen für die vielfaltigen geistigen und materiellen Gaben, die monastischen Gruppen ihren Gründern und Stiftern verdankten und durch die sie Tag für Tag materiell und spirituell in ihrer Existenz gehalten wurden*”⁹⁷). Schenkers verwachtten derhalve van de kloosterlingen dat zij zouden bidden voor de redding van de ziel van henzelf en van hun verwanten, overleden, levend of nog geboren te worden. Het gebed van kloosterlingen voor weldoeners kon ofwel plaatsvinden in het dodenofficie, in de dagelijkse mis van de kloostergemeenschap en in de viering van Allerheiligen, waarbij de schenkers collectief werden herdacht, ofwel in de particuliere missen opgedragen door priester-monniken en -kanunniken, waarin individueel voor hen werd gebeden⁹⁸). De belofte van eeuwige gedachtenis als een lid van de spirituele gemeenschap van kloosterlingen en weldoeners was een krachtig middel om zich van verlossing te verzekeren⁹⁹).

Materiële tegenprestaties van de kloosterlingen voor de schenker konden, aldus de tekst, bestaan uit een klein bedrag in geld (de twee penningen om een mes te kopen) of uit een stuk land. Deze tegengiften waren uitdrukkelijk bedoeld om ontevreden erfgenamen te verzoenen. In haar studie van de twaalfde-eeuwse cisterciënzerkloosters in Bourgondië duidt Constance Bouchard deze materiële tegenprestaties door de mon-

⁹⁶) Zie Steurs, *Naissance d'une région*, 118, 123.

⁹⁷) Zie O.G. Oexle, “Die Gegenwart der Toten” in: H. Braet en W. Verbeke, eds, *Death in the Middle Ages. Mediaevalia Lovaniensia. Series I, Studia 9* (Leuven 1983) 19-77, 29.

⁹⁸) Holdsworth, *The Piper and the Tune*, 17-18.

⁹⁹) Zie ook P.J. Geary, *Phantoms of Remembrance. Memory and Oblivion at the End of the First Millennium* (Princeton 1994).

niken aan als *countergifts*. Ze komen voor in 10 % van alle schenkings-transacties die zij bestudeerde en konden bestaan uit een koe, paard of schaap, een mantel of een kleine som geld¹⁰⁰). In 90 % van de gevallen bestond de *countergift* uit een klein geldbedrag, aanzienlijk minder dan de marktwaarde van het betrokken bezit. Bouchard benadrukt de symbolische waarde van de tegengift en beschouwt deze daarom als een uitdrukking van de *goodwill* van de monniken en als een concrete verbeelding van de overdracht en van de gebeden die de monniken zouden opdragen. Een tegengift van de monniken aan iemand die een vrome schenking had verricht, was een teken dat zij zijn gift acceptabel achtten en symboliseerde hun zorg en affectie voor hem. Bouchard vond slechts enkele gevallen waarin degenen die instemden met de schenking een persoonlijke tegengift ontvingen. In Bourgondië werden de meeste materiële *countergifts* kennelijk aan de schenkers zelf gegeven. Maar Bouchard stelt niettemin vast dat een tegengift ook kon dienen als een teken dat een verwant inderdaad had ingestemd met de oorspronkelijke schenking¹⁰¹).

Vanuit een antropologisch oogpunt maken de door Bouchard beschreven tegengiften deel uit van een groter geheel van tegenprestaties die essentieel zijn voor de notie van de wederkerige gift. De tegenprestaties van de kloosterlingen waren hoofdzakelijk van niet-materiële aard, te weten gebeden, maar konden ook van materiële aard zijn en bestaan uit geld, goederen en land. Door hun schenkingen gaven leken — aldus Bouchard — bezit aan de kloosterlingen in ruil voor iets van waarde. De tegenprestatie van de kloosterlingen was niet zozeer het geld van een pand-, huur- of koopsom, als wel de *goodwill* en de opname in de gebeden die vriendschap met de kloosterlingen impliceerde¹⁰²). Barbara Rosenwein acht het daarentegen niet nodig om te zoeken naar concrete tegengiften, zoals schenkingen in ruil voor gebeden of begrafenisprivileges¹⁰³). Zij stelt dat “*the gift in itself was its own reward*.” Wellicht onderschat zij de soms uitgesproken concrete verwachtingen van schenkers alsmede de symbolische betekenis van tegenprestaties. Materiële tegengiften blijken meer dan eens een essentieel onderdeel te zijn geweest van de geschenkenuitwisseling tussen leken en kloosterlingen.

¹⁰⁰) Bouchard, *Holy Entrepreneurs*, 87-94.

¹⁰¹) Bouchard, *Holy Entrepreneurs*, 89. Zie ook Bouchard, *Sword, Miter, and Cloister*, 219.

¹⁰²) Bouchard, *Holy Entrepreneurs*, p. 93.

¹⁰³) Rosenwein, *To Be the Neighbor*, p. 204.

Het blijft echter een open vraag in hoeverre niet-materiële tegenprestaties vergezeld moesten worden van materiële tegengiften, in andere woorden, in welke mate er een verplichting was schenkingen te vergelden met materiële tegenprestaties¹⁰⁴). Bouchard suggereert dat materiële tegengiften in ieder geval talrijker waren dan de vermelding ervan in oorkonden suggereert. Aangezien de tegengift geen wezenlijk onderdeel uitmaakte van de goederenoverdracht zouden deze niet steeds zijn geboekstaafd in de charters die de bezitsoverdracht moesten vastleggen, maar hetzelfde geldt voor de gebeden¹⁰⁵). Vermoedelijk wisselden leken en kloosterlingen, veel vaker dan de bewaarde geschreven bronnen suggereren, voorwerpen en geld uit als onderdeel van, of om het accurater uit te drukken, als symbolen van hun voortdurende spirituele en sociale band.

Besluit

Samenvattend kunnen we zeggen dat de weldoeners van kloosters door hun schenkingen hoopten een continue wederkerige relatie ("broederschap") te vestigen met de kloosterlingen. De vriendschap tussen leken en kloosterlingen, die in religieuze termen werd geformuleerd, had zowel een sociaal-politieke als een spirituele kant. Een goede relatie met de kloosterlingen in het hier en nu was in zekere zin de voorafschaduw van de goede relatie met God en zijn heiligen in het hiernamaals, alsmede met alle familieleden die reeds door de poort van de dood waren gegaan. Vice versa was het eerste belang van de kloosterlingen goede relaties te onderhouden met hun lekenweldoeners, die als min of meer machtige lieden hun gemeenschap zowel konden beschermen als ruïneren. Deze verhouding werd tot uitdrukking gebracht door de dagelijkse gebeden van de kloosterlingen voor iedereen die was toegelaten tot broederschap met de communiteit. En zoals het tijdelijke bezit van de schenker de spirituele relatie met de kloosterlingen symboliseerde, zo konden ook de tegenprestaties van de kloosterlingen in de vorm van gebeden in materiële vorm gesymboliseerd worden. Deze materiële tegengiften konden bestemd zijn voor de weldoeners zelf, of, zoals in de hier besproken tekst, voor hun erfgenamen. Zij waren immers de erfge-

¹⁰⁴) Zie ook Reuter, "Property transactions", 181-182.

¹⁰⁵) Bouchard, *Holy Entrepreneurs*, pp. 90-92.

namen van de band die hun voorvaders en -moeders zo behoedzaam tot stand hadden gebracht. Daarom was het van cruciaal belang voor de kloosterlingen van Postel om deze voort te zetten door hun welwillendheid te tonen. Dit verklaart wellicht hun inspanningen om de erfgenamen van de schenkers te verzoenen door tegenprestaties te leveren in ruil voor hun instemming en renunciatie.

Het samengaan van spirituele en meer profane, sociaal-politieke intenties bij de schenker en van spirituele en materiële tegenprestaties door de kloosterlingen zijn twee zijden van dezelfde medaille. Het meest expliciete doel van de schenker bleef toch het creëren van een spirituele band met het hiernamaals door middel van het gebed van de kloosterlingen. In ruil voor wereldlijk bezit hoopte hij het eeuwige leven te verwerven en tot het einde der tijden gedachtenis in de gebedsdiensten van de kloosters¹⁰⁶). Het grondbezit dat hij schonk stond in zekere zin voor het eeuwige leven waarop hij door zijn schenking mocht rekenen. Op dezelfde wijze stonden de materiële compensaties door de kloosterlingen voor hun gebeden ten behoeve van de schenker. Zo had de goede verhouding tussen schenker en kloosterlingen in het hiernamaals haar equivalent aan deze zijde van de dood. Schenkingen en tegengiften dienden om continue vredige en stabiele relaties te creëren, te handhaven en te reproduceren tussen leken en hun erfgenamen enerzijds en kloosterlingen anderzijds, en bovendien tussen schenkers en het hiernamaals, dat wil zeggen met God, zijn heiligen en de doden. De stabiliteit en vrede die deze schenkingen bewerkstelligden, zowel in deze wereld als in het hiernamaals, waren in het wederzijdse belang van zowel aristocratische leken als kloosterlingen.

Aan de schenkingen die een aantal leden van de regionale aristocratie in het gebied tussen Maas, Demer en Schelde in het tweede en derde kwart van de twaalfde eeuw deed ter stichting en dotatie van de priorij van Postel, lag een complex van religieuze en sociaal-politieke motieven ten grondslag. Het resultaat was de versterking van een netwerk van sociale en religieuze relaties: tussen de schenkers en de kloosterlingen, tussen de schenkers en de kerkelijke gezagsdragers in het gebied, en tussen de leden van de aristocratie onderling. Een deel van deze relaties had een hemelse parallel. Het was na de woelige tijd van de Investituurstrijd, in een periode van religieuze en politieke transformatie, dat de twaalfde-

¹⁰⁶) Voor een overzicht van deze diensten zie Holdsworth, *The Piper and the Tune*, 16-18.

eeuwse regionale elite en de kanunniken van Postel trachtten een nieuwe onderlinge samenhang te creëren. Door wederkerige schenkingen en het aangaan van hechte relaties beoogden zij opnieuw enige orde te scheppen in een chaotische samenleving en de vrede in het ondermaanse én in het hiernamaals te garanderen. Het was deze nieuwe orde die de hertog van Brabant daarna dankbaar zou aangrijpen om zijn gezag te vestigen.

Van Heutszstraat 13
NL-6521 CS Nijmegen

Arnoud-Jan A. BIJSTERVELD